

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
Μ.Π.Σ. ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΛ. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Φροντιστηριακή εργασία:

«ΑΤΟΜΙΚΟΙ ΚΥΚΛΟΙ ΖΩΗΣ: ΔΙΑΖΥΓΙΟ»

Χατζηλία Π. Χρυσούλα
αριθμός μητρώου 24505
εργασία Β' εξαμήνου

Αθήνα 2005

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το δεύτερο εξάμηνο στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα της ποιμαντικής θεολογίας και αγωγής ασχοληθήκαμε με το ζήτημα *της οικογένειας του γάμου και της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης* υπό την καθοδήγηση του καθηγητή μας κ. Αλέξανδρου Σταυρόπουλου, τον οποίο απασχολεί εδώ και χρόνια το θέμα του γάμου και η ποιμαντική διάσταση του. Χάρης στην εμπειρία του και την χρόνια έρευνά του, είχαμε και εμείς την χαρά να ασχοληθούμε με τον γάμο τις ποιμαντικές διαστάσεις και τις προοπτικές του.

Ήταν ευτυχής συγκυρία που το Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, ως ερευνητικός φορέας του τμήματος κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής ανθρωπολογίας του παντείου πανεπιστημίου, ασχολήθηκε με την δημιουργία ενός βιβλίου, το οποίο φέρει τον τίτλο *ζητήματα οικογενειακής πολιτικής*. Η κα Λουκία Μ. Μουσούρου και η κα Μαρία Στρατηγάκη επιμελήθηκαν την έκδοση αυτού του βιβλίου που στηρίζετε σε μία έρευνα του ερευνητικού προγράμματος IPROSEC που έλαβε χώρα σε χώρες της ευρωπαϊκής ένωσης και φυσικά και στην Ελλάδα. Το βιβλίο αυτό επιχειρεί μία καταγραφή της ελληνικής πραγματικότητας.

Με αφορμή αυτό το βιβλίο και συγκεκριμένα το τρίτο κεφάλαιο «Ατομικοί κύκλοι οικογενειακής ζωής και κοινωνικές συμβάσεις», το οποίο έγραψε η κα Μαρία Στρατηγάκη, γεννήθηκε η ιδέα την δημιουργία της παρούσας εργασίας, που θα επιχειρούσε μία θεώρηση του διαζυγίου, αντλώντας πληροφορίες από τις επιστήμες της νομικής, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας και βέβαια της θεολογίας.

Η ενασχόληση με το θέμα – πρόβλημα του διαζυγίου έγινε γιατί τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία ραγδαία αύξηση των διαζυγίων παγκοσμίως. Θα λέγαμε πως είναι μία σύγχρονη νόσος, που μαστίζει χιλιάδες οικογένειες σε ολόκληρο τον κόσμο. Μπορεί πριν από λίγα χρόνια η λέξη και η ιδέα του διαζυγίου να ηχούσε περίεργα στα αυτιά του απλού ανθρώπου αλλά τώρα αποτελεί μέρος της καθημερινής πραγματικότητας.

Σκοπός είναι να δούμε ποια είναι η θέση του διαζυγίου στην ζωή της Εκκλησίας και πως αντιμετωπίζει το κράτος, η νομική επιστήμη την λύση του γάμου. Θα προσπαθήσουμε να δούμε ποιες είναι οι κοινωνικοί παράμετροι που επικρατούν στην κοινωνία σήμερα, τι επιπτώσεις έχει το διαζύγιο στην ψυχική υγεία του ανθρώπου και να δώσουμε ποιμαντικές προοπτικές.

Θα ήθελα να τονίσω πως η εργασία αυτή δεν θα είχε αυτή την μορφή αν δεν υπήρχαν κάποιο άνθρωποι να με βοηθήσουν. Βασική πηγή βοήθειας είναι ο κύριος Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, ο οποίος μας δίνει ερεθίσματα, ιδέες και βιβλιογραφία για να προχωρήσουμε πιο πέρα. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον Δημήτρη Γραμμένο, δικηγόρο, και την Ελένη Γραμμένου, ασκούμενη δικηγόρο, για την πολύτιμη βοήθειά τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	3
ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ-ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Νομική θεώρηση του διαζυγίου	7
1.1 Διάσταση	7
1.1.1 συζυγική στέγη	8
1.1.2 επιμέλεια παιδιών	8
1.1.3 διατροφή	8
1.2 Λύση του γάμου-διαζύγιο	9
1.2.1 το συναινετικό διαζύγιο	9
1.2.2 το διαζύγιο με αντιδικία	10
1.2.2.1 αφάνεια	10
1.2.2.2 ισχυρός κλονισμός του γάμου	11
1.2.3 συνέπειες διαζυγίου	12
2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Εκκλησία και διαζύγιο	14
2.1 Η θέση του γάμου στην Εκκλησία	14
2.2 Το αδιάλυτο του γάμου	15
2.3 Το διαζύγιο στην Εκκλησία	16
2.3.1 Το διαζύγιο στην Αγία Γραφή	16
2.3.2 Οι Πατέρες της Εκκλησίας και το διαζύγιο	17
3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Το διαζύγιο σήμερα και οι συνέπειες του	19
3.1 Το διαζύγιο ως κοινωνική πραγματικότητα	19
3.2 Αιτίες αύξησης των διαζυγίων	20
3.3 Αιτίες του χαμηλού ποσοστού διαζυγίων στην Ελλάδα	22
3.4 Οι επιπτώσεις του διαζυγίου	24
4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Ποιμαντικές προοπτικές για την αντιμετώπιση του διαζυγίου	26
4.1 προλαμβάνοντας το διαζύγιο	26
4.2 ποιμαντικές προοπτικές για το διαζύγιο	28
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	31
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	32
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	31
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	32

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ-ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ	: Αστικός κώδικας
Αρχιμ.	: αρχιμανδρίτης
ΒΕΠΕΣ	: Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών συγγραφέων (εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος), Αθήνα 1955
Βλ.	: βλέπε
Γεν.	: Γένεσις
εκδ.	: εκδόσεις
ΕΣΥΕ	: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος
Εφες.	: Εφεσίους
Ιωάν.	: ευαγγέλιο του Ιωάννη
Λουκ.	: ευαγγέλιο του Λουκά
Μαρκ.	: ευαγγέλιο του Μάρκου
Ματθ.	: ευαγγέλιο του Ματθαίου
μτφρ	: μετάφραση
Ν.	: νόμος
ο.π.	: όπως παραπάνω
περ.	: περιοδικό
PG	: J. - P. Migne, Patrologiae cursus completus, series graeca, Paris 1857-1866
σελ.	: σελίδα/σελίδες
τ.	: τόμος/τόμοι
τευχ.	: τεύχος
χ.σ.	: χωρίς συγγραφέα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο γάμος για την Εκκλησία είναι ένα σημαντικό γεγονός, τόσο σημαντικό που την κάνει να τον κατατάσσει ανάμεσα στα επτά μυστήρια της Εκκλησίας. Μπορεί για τις άλλες θρησκείες, για κάποιες από τις ομολογίες και για το κράτος να είναι απλά ένας θεσμός, ή για τον ΑΚ να θεωρείτε ως μία σύμβαση αστικού δικαίου για το ορθόδοξο δόγμα αποτελεί κάτι παραπάνω είναι **θεοσύστατο ιερό μυστήριο**. Την ώρα του μυστηρίου κατέρχεται στους νεόνυμφους η θεία χάρη και εξαγιαάζει τον γάμο και την οικογένεια. Αυτή είναι και η σημαντικότερη διαφορά μεταξύ πολιτικού και θρησκευτικού γάμου.

Ο θάνατος ή το διαζύγιο λύνει και καταργεί τον γάμο¹, άλλη είναι η λύση του γάμου και άλλη η ακύρωσή του². Εμείς θα ασχοληθούμε με την λύση του γάμου μέσω του διαζυγίου, που επέρχεται μέσω δικαστικής απόφασης η οποία θα είναι και αμετάκλητη.

Τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των γάμων που καταλήγουν σε διαζύγιο έχει αυξηθεί επικίνδυνα. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό κυμαίνεται περίπου στο **23,5%**, σύμφωνα με έρευνα της eurostat (2004). Πρωταθλητής στην χώρα μας στα διαζύγια έρχεται ο Βόλος, με ποσοστό που αγγίζει το 50%! Η Ελλάδα πάντως συγκριτικά με όλη την Ευρώπη έχει τα χαμηλότερα ποσοστά, σε αντίθεση με την Σουηδία που το 67% των γάμων καταλήγουν στο διαζύγιο.

Μπορεί οι μονογονεϊκές οικογένειες να έχουν αυξηθεί δραματικά λόγω των διαζυγίων τα τελευταία χρόνια, αλλά το διαζύγιο δεν είναι φαινόμενο των τελευταίων ετών. Η ύπαρξη του μας είναι γνωστή ήδη από την αρχαία Ελλάδα. Η ανισότητα που υπήρχε ανάμεσα στα δύο φύλα επηρέαζε και την οικογενειακή ζωή και την λύση του γάμου. Στη προκλασική περίοδο τον γάμο μπορούσε να λύσει μόνο ο σύζυγος και μάλιστα υπήρχαν και πολλοί περιορισμοί, που δυσχέραιναν την έκδοση του διαζυγίου. Κατά τους κλασικούς χρόνους με την εφαρμογή του αττικού δικαίου δίνει και στην γυναίκα το δικαίωμα να εγκαταλείψει τον σύζυγό της, αλλά τον γάμο μπορούσε να λύσει και ο πιο στενός άνδρας συγγενείς της συζύγου. Υπήρξαν και άλλες μορφές λύσης του γάμου όπως η συναινετική λύση, η αυτοδίκαιη λύση με τον θάνατο ή με την περιέλευση του ενός από τους δύο συζύγους σε κατάσταση δουλείας³.

Στην Ρωμαϊκή εποχή τα διαζύγια δεν ήταν συχνό φαινόμενο. Αν ο γάμος ήταν τυπικός (cum manu) ο άνδρας με μια απλή έγγραφη δήλωση έπαιρνε διαζύγιο, αν ο γάμος ήταν άτυπος συναινετικός (sine manu) έπρεπε να υπάρξει συμφωνία των δύο συζύγων και κοινή δήλωση. Η γυναίκα είχε δικαίωμα να λύσει τον γάμο μόνο αν της το επέτρεπε η κοινωνική της θέση και η οικονομική της κατάσταση. Αξιοσημείωτο

¹ Βλ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ Θ., 1998, σελ.147 και ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π, 2003,σελ.161.

² *Ακυρώσιμος* είναι ο άκυρος γάμος που τελέστηκε με βία, απάτη, ή απειλή σε βάρος ενός τουλάχιστον από τους μελλονύμφους, του οποίου όμως την ακύρωση νομιμοποιείται να ζητήσει μόνο καθένας από τους μελλονύμφους και συγκεκριμένα αυτός που πανιήθηκε, ή εξαπατήθηκε, ή απειλήθηκε.(ΑΚ 1378).(ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π, ο.π., σελ.159 ή ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ Θ, ο.π., σελ.58-60) Υπάρχει και ο *ανυπόστατος* γάμος, αυτός που δεν έχει υπόσταση, είναι σαν μην τελέστηκε. Η διαφορά είναι ότι τα παιδιά που γεννήθηκαν σε γάμο που ακυρώθηκε εξακολουθούν και μετά την ακύρωση του να είναι παιδιά γεννημένα σε γάμο ενώ στον ανυπόστατο τα παιδιά είναι γεννημένα χωρίς γάμο (ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π, ο.π., σελ.157).

³ Βλ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π, ο.π., σελ.164. και IMBERT JEAN, 1998, σελ. 20-25, και MAFFRE JEAN-JACQUES, 1988, σελ.34, 80-81, 138-141.

είναι πως τα παιδιά των χωρισμένων οικογενειών ήταν κάτω από την πατρική εξουσία⁴.

Σε αυτό το χώρο γεννήθηκε η χριστιανική πίστη και έσπειρε τις ηθικές αρχές της. Σε ένα χώρο που οι ιουδαϊκές αρχές ήθελαν την γυναίκα υποδεέστερη του άντρα. Ο Χριστιανισμός παίρνει τον γάμο και τον αναγεννά από ένα απλό θεσμό τον μεταμορφώνει σε μυστήριο, σε κοινωνία, τον κάνει θεοσύστατο, μια μικρή Εκκλησία, που την διέπουν οι ίδιες αρχές και λειτουργίες που υπάρχουν και στην Εκκλησία⁵. Η διδασκαλία της Εκκλησίας απαγορεύει τον χωρισμό και την διάσπαση της οικογένειας. Το ευαγγέλιο του Ματθαίου αναφέρει ξεκάθαρα: *ώστε ουκ έτι ειςίν δύο αλλά σάρξ μία. ό ουκ εν ο θεός συνέζευξεν άνθρωπος μη χωριζέτω*⁶.

Την εποχή της γέννησης του Χριστιανισμού η απαγόρευση της λύσης του διαζυγίου προστατεύει τις γυναίκες από τον άδικο, κοινωνικά, νόμο έκδοσης του διαζυγίου. Ανέχεται το διαζύγιο όταν αυτό στηρίζεται στο επιχείρημα της μοιχείας⁷. Με τον τρόπο αυτό ορίζει αιτία διαζυγίου, η οποία έχει την ίδια ισχύ και για τους δύο συζύγους⁸.

Ο Μέγας Κωνσταντίνος το 331 μ.Χ. θεσπίζει νόμο περί διαζυγίου, στον οποίο νόμο αναφέρονται οι λόγοι του διαζυγίου και ρυθμίζεται ο χωρισμός της περιουσίας. Η Εκκλησία και το κράτος δεν είχαν κοινή γραμμή για το διαζύγιο. Η Πολιτεία αναγνώριζε το δικαίωμα μόνο στον άντρα να ζητήσει διαζύγιο εξ αιτίας της μοιχείας, αυτό το γεγονός επέκριναν οι Πατέρες της Εκκλησίας μας, ιδίως ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος.

Αργότερα ο Ιουστινιανός θεσπίζει νόμο για την επιμέλεια των παιδιών δείχνοντας πως πιστεύει στην ισότητα των δύο φύλων. Την φροντίδα των παιδιών αναλαμβάνει αυτός που φέρει την λιγότερη ευθύνη για το διαζύγιο και την οικονομική μέριμνα των παιδιών έχει ο πατέρας εκτός αν η μητέρα είναι πιο πλούσια.

Η δυναστεία των Ισαύρων καταργεί το συναινετικό διαζύγιο και περιορίζει τις αιτίες διαζυγίου. Από τον 11^ο αιώνα καθιερώνεται εθμικά η απαγγελία του διαζυγίου με δικαστική απόφαση⁹. Στο Βυζάντιο αρμόδια για την λύση του γάμου των ορθοδόξων είναι τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, τα οποία είναι πιο ελαστικά από το ισχύον δίκαιο.

Μετά το Βυζάντιο και την Τουρκοκρατία, στο ελληνικό κράτος, τις διατάξεις περί διαζυγίου ορίζει ο ΑΚ. Ως το 1920 εφαρμόζεται αυστηρά η νοερά 117 του Ιουστινιανού. Το 1920 ο νόμος 2228 θεσπίζει τους εννέα λόγους διαζυγίου.

Όσο περνούν τα χρόνια τόσο πιο πολύ το διαζύγιο μπαίνει στην ζωή μας. Οι έρευνες παγκοσμίως δείχνουν μια συνεχή ανοδική πορεία των ποσοστών των διαζυγίων.

⁴ Βλ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π., ο.π., σελ.164 και IMBERT JEAN, 1998, σελ. 92-121.

⁵ Βλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., 2004, σελ.54-55.

⁶ Βλ. Ματθ. 19.6.

⁷ (ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, 1982, σελ.761) Και διανοούμενη, ως αυτή μόνη νόμιμος καί εύλογος αιτία εστίν του χωριζεσθαι άνδρα από της γυναικός, δηλαδή ο της μοιχείας λόγος, καθώς ο Κύριος απεφήνατο.

⁸ Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ο.π., σελ.761

⁹ Βλ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π., ο.π., σελ.165.

1^ο Κεφάλαιο

Νομική θεώρηση του διαζυγίου

Το άρθρο 1438 του ΑΚ θεσπίζει την αρχή του διαλυτού του γάμου, η οποία ισχύει σε όλα τα δίκαια της Ευρώπης. Για να υπάρξει λύση του γάμου θα πρέπει να υπάρξει αμετάκλητη δικαστική απόφαση που να επικυρώνει την λύση του γάμου. Υπάρχει όμως και ένα νομικό πλαίσιο το οποίο ισχύει και θα πρέπει να τηρηθεί. Σε αυτό το κεφάλαιο θα δούμε τι προβλέπει ο νομοθέτης για το διαζύγιο και πως ρυθμίζονται οι σχέσεις των άμεσα ενδιαφερόμενων ώσπου να βγει το διαζύγιο. Ο ΑΚ ορίζει τόσο το πλαίσιο του διαζυγίου όσο και του γάμου.

Ένας γάμος που λύνετε με διαζύγιο σε κάποια από τις χώρες μέλη της ευρωπαϊκής ένωσης μπορεί να θεωρηθεί λυμένος και στην Ελλάδα. Με βάση τον Κανονισμό 1347/2000 του Συμβουλίου, οι αποφάσεις που εκδίδονται σε κράτος μέλος της Ε.Ε. αναγνωρίζονται στα υπόλοιπα κράτη μέλη χωρίς να απαιτείται κάποια ιδιαίτερη διαδικασία. Αν κάποιος θέλει να αναγνωρισθεί στην Ελλάδα μια απόφαση διαζυγίου, χωρισμού ή ακύρωσης γάμου θα πρέπει να καταθέσει αίτηση ενώπιον του Μονομελούς Πρωτοδικείου του τόπου της συνήθους διαμονής του προσώπου κατά του οποίου ζητείται η εκτέλεση, άλλως του τόπου της εκτέλεσης.

Από την 1^η Μαρτίου 2001, οι αποφάσεις διαζυγίου που εκδίδονται σε ένα κράτος μέλος αναγνωρίζονται και στα υπόλοιπα

1.1 Διάσταση

Ο γάμος είναι ένας ζωντανός οργανισμός που αναπτύσσεται και εξελίσσεται. Τα προβλήματα και οι εντάσεις δεν λείπουν από καμιά σχέση. Τις περισσότερες φορές οι αμοιβαίες υποχωρήσεις βοηθούν το ζευγάρι να ξεπεράσει τις κρίσεις και να προχωρήσει παραπέρα στην έγγαμη συμβίωση.

Όλο και περισσότερα ζευγάρια δεν μπορούν να ξεπεράσουν την κρίση και οδηγούν τον γάμο τους σε κρίση, σε διακοπή της συμβίωσης τους, σε διάσταση. Τα περισσότερα ζευγάρια περνούν από την διάσταση στο διαζύγιο, λίγες οικογένειες κατορθώνουν να ξεπεράσουν τα προβλήματα και να είναι ξανά μαζί.

Για να δημιουργηθεί αυτή η κρίση θα πρέπει να υπάρξει ψυχική απομόνωση των συντρόφων, να μην υπάρχει ψυχική επαφή και κοινωνία, επικοινωνία. Αυτό έχει αντίκτυπο και στην εξωτερική συμπεριφορά του ατόμου. Η γλώσσα του σώματος φανερώνει τα συναισθήματα του ατόμου. Μπορεί να γίνει και το αντίθετο, η εξωτερική απομάκρυνση να επηρεάσει την ψυχική επαφή.

Έτσι έχουμε την διάσταση, την διακοπή της συμβίωσης, η οποία επέρχεται είτε ύστερα από συμφωνία, είτε ύστερα από μονομερή ενέργεια. Η μονομερής ενέργεια

μπορεί να είναι δικαιολογημένη, είτε αδικαιολόγητη, δηλαδή να έχουμε εγκατάλειψη συζυγικής στέγης¹⁰. Όταν έχουμε εγκατάλειψη τεκμηριώνεται ο κλονισμός του γάμου¹¹ και ύστερά από τέσσερα χρόνια εγκατάλειψης βγαίνει αυτόματα διαζύγιο¹².

1.1.1 συζυγική στέγη

Όταν έχουμε διακοπή της έγγαμης συμβίωσης το σπίτι οφείλει να εγκαταλείψει ο σύζυγος που δεν είναι ο κύριος μισθωτής του οικήματος, ανεξάρτητα με το ποιος είχε την πρωτοβουλία για να διακοπή η συμβίωση ή ποιος φέρει την ευθύνη¹³.

Μπορεί όμως να παραχωρηθεί το σπίτι, ύστερα από δικαστική απόφαση, και στον μη δικαιούχο. Αυτό μπορεί να γίνει για λόγους επιείκειας, για το συμφέρον των παιδιών, εξ αιτίας της κακής κατάστασης της υγείας του μη δικαιούχου, ή εξ αιτίας της οικονομικής κατάστασης των συζύγων¹⁴. Η παραχώρηση του σπιτιού στον μη δικαιούχο αφορά την κύρια κατοικία και δεν επεκτείνεται σε άλλα περιουσιακά στοιχεία. Μετά την έκδοση του διαζυγίου οφείλει ο σύζυγος στον οποίο έχει παραχωρηθεί το σπίτι να το εγκαταλείψει¹⁵.

1.1.2 επιμέλεια παιδιών

Την γονική μέριμνα ασκούν από κοινού και οι δύο γονείς. Αν υπάρξουν τυχόν προβλήματα τότε μπορούν να προσφύγουν στο δικαστήριο προκειμένου να βρεθεί μία λύση¹⁶.

1.1.3 διατροφή

Κατά την διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης και οι σύζυγοι υποχρεούνται να συνεισφέρουν στις οικογενειακές ανάγκες. Όταν διακόπτεται η συμβίωση γεννάται η υποχρέωση της διατροφής, διατροφή του ενός συζύγου προς τον άλλον¹⁷ και προς τα παιδιά¹⁸.

Παύση του δικαιώματος της διατροφής του ενός συζύγου προς τον άλλον μπορεί να υπάρξει για τους εξής λόγους¹⁹:

- ακύρωση του γάμου
- λύση του γάμου με θάνατο
- να ξεπεραστεί η κρίση και να επαναληφθεί η έγγαμη συμβίωση
- η πάροδος μεγάλου χρονικού διαστήματος χωρίς να ασκηθεί αγωγή διαζυγίου από τον δικαιούχο.

¹⁰ Δεν αναφερόμαστε στην περίπτωση που ένας από τους δύο συντρόφους θα πρέπει για κάποιο λόγο (επαγγελματικό) να αφήσει το σπίτι του και να μετακομίσει σε μία άλλη περιοχή.

¹¹ Βλ. ΑΚ 1439 § 2.

¹² Βλ. ΑΚ 1439 § 3.

¹³ Βλ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ Θ., ο.π., σελ.127.

¹⁴ Βλ. ΑΚ 1393.

¹⁵ Η κινητή περιουσία και τα κοινά περιουσιακά στοιχεία ρυθμίζονται από τον ΑΚ 1394, 1395.

¹⁶ Βλ. ΑΚ 1513 και 1514

¹⁷ Διατροφής δικαιούται ο πιο αδύναμος οικονομικά από τους δύο συζύγους. Σαν στόχο έχει η διατροφή να βοηθήσει οικονομικά τον πιο αδύναμο έτσι ώστε να καλύψει τις οικονομικές του ανάγκες (ΑΚ 1391 και 1392).

¹⁸ Βλ. ΑΚ 1485.

¹⁹ Βλ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ Θ., ο.π., σελ. 138.

1.2 Λύση του γάμου-διαζύγιο

Η κορύφωση της διακοπής της έγγαμης συμβίωσης είναι το διαζύγιο. Το διαζύγιο ή ο θάνατος είναι υπεύθυνοι για την λύση ενός γάμου.

διαζύγιο είναι η λύση του γάμου με δικαστική απόφαση

Ένας γάμος λύνεται πάντα με δικαστική απόφαση ανεξάρτητα από τον τύπο του γάμου, θρησκευτικό ή πολιτικό. Υπάρχουν δύο είδη διαζυγίου, δύο τρόποι λύσης του γάμου το συναινετικό διαζύγιο και το διαζύγιο κατ' αντιδικία. Για να λυθεί ο γάμος η δικαστική απόφαση πρέπει να γίνει αμετάκλητη.

- Το *διαζευκτήριο* είναι βεβαίωση του επισκόπου πως ο γάμος λύθηκε με διαζύγιο. Για την πολιτεία το διαζευκτήριο δεν έχει καμιά νομική σημασία.. Για την τέλεση όμως άλλου θρησκευτικού γάμου είναι απαραίτητο καθώς βεβαιώνει την οριστική λύση του προηγούμενου γάμου.

Το δικαίωμα προς διάζευξη ασκείται από τον δικαιούχο σύζυγο και όχι από αντιπρόσωπο.

1.2.1 το συναινετικό διαζύγιο

Συναινετικό διαζύγιο είναι η λύση του γάμου με δικαστική απόφαση ύστερα από συμφωνία των συζύγων²⁰. Για να εκδοθεί το συναινετικό διαζύγιο υποβάλλουν και οι δύο σύζυγοι κοινή αίτηση, στην οποία ζητούν την λύση του γάμου, βέβαια θα πρέπει να έχει ήδη συμπληρωθεί έγγαμη συμβίωση διάρκειας ενός έτους, το λιγότερο, πριν κατατεθεί η αίτηση. Αρμόδιο δικαστήριο είναι το μονομελές πρωτοδικείο²¹.

Η συμφωνία των συζύγων δηλώνεται σε στο δικαστήριο σε δύο συνεδριάσεις, όπου η δεύτερη γίνεται έξι τουλάχιστον μήνες αργότερα από την πρώτη. Αν περάσουν δύο χρόνια από την πρώτη συνεδρίαση και δεν έχει υπάρξει δεύτερη συνάντηση τότε δεν έχει ισχύ η αίτηση για συναινετικό διαζύγιο.

Σε περίπτωση που υπάρχουν ανήλικα παιδιά, τότε οι σύζυγοι καταθέτουν στο δικαστήριο ένα έγγραφο, με το οποίο ρυθμίζουν την επιμέλεια και την επικοινωνία με τα παιδιά. Το δικαστήριο επικυρώνει το έγγραφο αυτό και του δίνει ισχύ ώσπου να εκδοθεί η δικαστική απόφαση που θα ρυθμίζει το θέμα της επιμέλειας²².

Όλο και περισσότεροι γάμοι λύνονται με συναινετικό διαζύγιο, καθώς τα έξοδα είναι λίγα σε σχέση με το διαζύγιο ύστερα από αντιδικία, και δεν αργεί να εκδοθεί. Έτσι οι περισσότεροι γάμοι λύνονται “ειρηνικά”. Αυτό φαίνεται και στην παρακάτω έρευνα του υπουργείου δικαιοσύνης.

²⁰ «Όταν οι σύζυγοι συμφωνούν για το διαζύγιο, μπορούν να το ζητήσουν με κοινή αίτηση τους που δικάζεται κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας (συναινετικό διαζύγιο).

Για να εκδοθεί συναινετικό διαζύγιο, πρέπει ο γάμος να έχει διαρκέσει τουλάχιστον ένα χρόνο πριν από την κατάθεση της αίτησης και η συμφωνία των συζύγων να δηλωθεί στο δικαστήριο, αυτοπροσώπως ή με ειδικό πληρεξούσιο, σε δύο συνεδριάσεις που να απέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον έξι μήνες. Το ειδικό πληρεξούσιο πρέπει να έχει δοθεί μέσα στο τελευταίο μήνα πριν από κάθε συνεδρίαση. Εφόσον από την πρώτη συνεδρίαση πέρασαν δύο χρόνια, η δήλωση της συμφωνίας παύει να ισχύει. Αν υπάρχουν ανήλικα τέκνα, για να εκδοθεί συναινετικό διαζύγιο πρέπει να προσκομίζεται έγγραφη συμφωνία των συζύγων που να ρυθμίζει την επιμέλεια των τέκνων και την επικοινωνία με αυτά. Η συμφωνία επικυρώνεται από το δικαστήριο και ισχύει ώσπου να εκδοθεί απόφαση για το θέμα αυτό σύμφωνα με το άρθρο 1513» (ΑΚ 1441).

²¹ Βλ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ Θ., ο.π., σελ.149.

²² Βλ. ΑΚ 1513.

έτος	σύνολο διαζυγίων	συναινετικά διαζύγια	ποσοστό συναιν. διαζυγ.
1984	8672	5104	58.8%
1985	7568	4596	60.7%
1986	8939	6195	69.3%
1987	8830	5737	64.9%
1988	8335	6813	81.7%
1989	6360	4313	67%
1990	6037	4125	68.3%
1991	6351	4578	72%
1992	6156	4768	77,4%
1993	7725	6283	81,3%
1994	7675	6230	81.1%
1995	10995	8077	73.4%
1996	9360	6740	72%
1997	9397	7052	75%
2001	11871	9252	77,9%
2002	10969	8807	80,3%
2003	12661	9672	76,4%
2004	9989	7682	76,9%

πίνακας 1

Πηγή: ΕΣΥΕ (Στατιστική της πολιτικής δικαιοσύνης)

1.2.2 το διαζύγιο με αντιδικία

Όταν ένα ζευγάρι δεν μπορεί να λύσει το γάμο του μέσω του συναινετικού διαζυγίου προχωρά στο διαζύγιο με αντιδικία. Για να μπορέσει να γίνει αγωγή διαζυγίου θα πρέπει να συντρέχει κάποιος από τους λόγους, ή όπως λέγονται αλλιώς, κάποια από τις προϋποθέσεις διαζυγίου, που να δικαιολογεί την έκδοση διαζυγίου. Οι λόγοι είναι οι εξής²³:

1.2.2.1 αφάνεια²⁴

Η κήρυξη σε αφάνεια ενός από τους δύο συζύγους, με δικαστική απόφαση, αποτελεί λόγο διαζυγίου. Αν ο άφαντος εμφανιστεί μετά την αμετάκλητη απόφαση του δικαστηρίου περί διαζυγίου, τότε ο γάμος δεν αναβιώνει.

²³ Βλ. ΑΚ 1438 και Ν.1329/82.

²⁴ «Καθένας από τους συζύγους μπορεί να ζητήσει το διαζύγιο, όταν ο άλλος έχει κηρυχθεί σε αφάνεια»(ΑΚ 1440).

1.2.2.2 ισχυρός κλωνισμός του γάμου²⁵.

α) κλωνισμός μη τεκμαιρόμενος.

Ο καθένας από τους δύο συζύγους μπορεί να ζητήσει διαζύγιο, σύμφωνα με το άρθρο 1439 του ΑΚ. Δικαίωμα να ζητήσει διαζύγιο έχει ο σύζυγος που δεν το αφορά αποκλειστικά και μόνο αυτόν ο λόγος που κλόνισε τον γάμο, αλλά αφορά αποκλειστικά ο λόγος που κλόνισε τον γάμο, αλλά αφορά είτε το πρόσωπο του άλλου συζύγου, είτε και τους δύο. Πρόκειται για καινοτομία γιατί επιτρέπει το διαζύγιο και εις βάρος του αναίτιου ή άλλως του μη υπαιτίου για τον κλωνισμό του γάμου συζύγου. Αυτή η μεταβολή δεν είναι σε πολλές φορές δίκαιη αντιμετώπιση.

Ακόμα ο κλωνισμός του γάμου θα πρέπει να είναι τόσο ισχυρός ώστε βάσιμα η εξακολούθηση της έγγαμης συμβίωσης να είναι αφόρητη για τον ενάγοντα. Η ρύθμιση αυτή βαρύνεται από μεγάλο ποσοστό αοριστίας, γιατί το μέγεθος του κλωνισμού του γάμου δεν μπορεί να προσδιοριστεί με κρίση του δικαστή.²⁶

β) κλωνισμός του γάμου κατά τεκμήριο μαχητό

Αναφέρεται στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου 1439 του ΑΚ. Τα τεκμήρια είναι μαχητά, δηλαδή μπορεί ο εναγόμενος να τα αποκρούσει. Τα μαχητά τεκμήρια είναι τα εξής:

- i. μοιχεία: Αναφερόμαστε στην συνουσία δύο ατόμων, εκ των οποίων το ένα είναι παντρεμένο²⁷. Η μοιχεία έχει καταργηθεί ως ποινικό αδίκημα με το άρθρο 6 του Ν. 1272/1982.
- ii. διγαμία: Εννοούμε με τον όρο αυτό την σύναψη νέου γάμου πριν λυθεί ο ήδη υπάρχων αμετάκλητα. Δεν υπάρχει διγαμία όταν ο πρώτος γάμος είναι ανυπόστατος. Ο εναγόμενος μπορεί να απόδειξη στο δικαστήριο πως ο γάμος του δεν κλονίστηκε από αυτό το γεγονός.
- iii. εγκατάλειψη: Είναι η αδικαιολόγητη αθέτηση της υπόσχεσης για έγγαμη συμβίωση. Χαρακτηρίζεται από την πρόθεση οριστικής άρσης της συμβίωσης και από κάποια μονιμότητα. Μία παροδική εγκατάλειψη δεν μπορεί να λειτουργήσει ως τεκμήριο κλωνισμού. Θα πρέπει να μην υπάρχει εύλογη αιτία, που να δικαιολογεί την άρση της συμβίωσης.
- iv. επιβουλή της ζωής: Είναι κάθε πράξη ή παράβλεψη που εκδηλώνει έμπρακτα την πρόθεση του ενός συζύγου να προκαλέσει τον θάνατο του άλλου. Το δικαστήριο αποφασίζει πότε συντρέχουν αυτά τα στοιχεία.

γ) Κλωνισμός του γάμου κατά τεκμήριο αμάχητο.

Όταν το αντρόγυνο είναι σε διάσταση επί τέσσερα τουλάχιστον χρόνια, τότε υπάρχει, δημιουργείται το αμάχητο τεκμήριο ισχυρού κλωνισμού του γάμου. Το

²⁵ «Καθένας από τους δύο συζύγους μπορεί να ζητήσει το διαζύγιο, όταν οι μεταξύ τους σχέσεις έχουν κλονιστεί τόσο ισχυρά, από λόγο που αφορά το πρόσωπο του εναγόμενου ή και των δύο συζύγων, ώστε βάσιμα η εξακολούθηση της έγγαμης σχέσης να είναι αφόρητη για τον ενάγοντα.

Εφόσον ο εναγόμενος δεν αποδεικνύει το αντίθετο, ο κλωνισμός τεκμαίρεται σε περίπτωση διγαμίας ή μοιχείας του, εγκατάλειψης του ενάγοντα ή επιβουλής της ζωής από τον εναγόμενο.

Εφόσον οι σύζυγοι βρίσκονται σε διάσταση συνεχώς από τέσσερα τουλάχιστον χρόνια, ο κλωνισμός τεκμαίρεται αμάχητα και το διαζύγιο μπορεί να ζητηθεί, έστω και αν ο λόγος του κλωνισμού αφορά το πρόσωπο του ενάγοντα. Η συμπλήρωση του χρόνου διάστασης δεν εμποδίζει από μικρές διακοπές που έγιναν ως προσπάθεια αποκατάστασης των σχέσεων ανάμεσα στους συζύγους» (ΑΚ 1439 §1-3).

²⁶ Βλ. ΧΡΗΣΤΙΝΑΚΗ Π., ο.π., σελ. 175-178.

²⁷ Ο Γρηγόριος Νύσσης όταν αναφέρεται στην μοιχεία εννοεί και κάθε άλλη εξώγαμη ικανοποίηση όπως η παιδεραστία, η ομοφυλοφιλία, η κτηνοβασία κ.τ.λ.

τεκμήριο αυτό δεν μπορεί να το ανατρέψει ο εναγόμενος. Μικρές διακοπές που συνδέονται με την προσπάθεια των συζύγων να συμφιλιωθούν, έτσι ώστε να συνεχίσουν την έγγαμη συμβίωση, δεν επηρεάζουν αρνητικά τα τέσσερα χρόνια διάστασης.

Το διαζύγιο που εκδίδεται εξ αιτίας της τετραετούς διάστασης των συζύγων λέγεται και αυτόματο διαζύγιο. Σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες υπάρχει αυτή η διάταξη όμως από χώρα σε χώρα ποικίλει το χρονικό διάστημα της διάστασης.

Στο Βέλγιο εκδίδεται ύστερα από δέκα χρόνια διάστασης (άρθρο 232 ΑΚ Ν.1.1.74). Στην Γαλλία (237 ΑΚ Ν. 11.7.75) όπως και στην Ιταλία (άρθρο 3§2 του νόμου για το διαζύγιο, Legge sul Divorzio) είναι τα έξι χρόνια. Στην Αγγλία είναι πέντε χρόνια (άρθρο 1§2 d-e του Matrimonial Causes Act. 1973). Στην Ισπανία το αυτόματο διαζύγιο βγαίνει ύστερα από πέντε χρόνια διάστασης (άρθρο 86/4 ΑΚ Ν. 7.7.81). Στην Γερμανία ύστερα από τρία χρόνια διάστασης (παρ.1566 εδαφ.2 BGB), ο νόμος προβλέπει και λέει όταν υπάρχουν παιδιά ή εξαιρετική σκληρότητα τότε ορίζονται τα πέντε χρόνια(παρ.1568 εδαφ. 1-2 BGB).

1.2.3 Συνέπειες του διαζυγίου

α) προσωπικές συνέπειες:

- i. παύση της υποχρέωσης για συμβίωση²⁸.
- ii. παύση της υποχρέωσης για λήψη κοινών αποφάσεων²⁹.
- iii. παύση της δυνατότητας του διαζευγμένου να χρησιμοποιεί το επώνυμο του πρώην συζύγου³⁰.
- iv. παύση του κωλύματος της διγαμίας³¹.
- v. λήξη της αναστολής της παραγραφής για τις αξιώσεις του ενός συζύγου απέναντι στον άλλο³².
- vi. επαναπόκτηση της ιδιότητας του διαζευγμένου με όλες τις συνέπειες.

β) οικονομικές συνέπειες:

- i. παύση του τεκμηρίου κυριότητας των κινητών που βρίσκονται στη νομή ή την κατοχή του ενός ή και των δύο συζύγων³³.
- ii. γέννηση υποχρέωσης λογοδοσίας για την διαχείριση της περιουσίας και των εισοδημάτων του πρώην συζύγου, εφόσον η διαχείριση της περιουσίας και των εισοδημάτων του πρώην συζύγου, εφόσον η διαχείριση συνεχίζεται και μετά το διαζύγιο³⁴.
- iii. γέννηση της αξίωσης συμμετοχής στα αποκτήματα.
- iv. αυτοδίκαιη παύση της κοινοκτημοσύνης, εφόσον είχε επιλεγεί από τους συζύγους.
- v. παύση του εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος³⁵.

γ) διατροφή

Η διατροφή είναι ένα μέτρο πρόνοιας για το πρώην σύζυγο που αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες, και αποτελεί από τον νόμο με παραγωγικό γεγονός τον

²⁸ Βλ. ΑΚ 1386. και ΜΠΟΥΜΗ ΠΑΝ., 1991, σελ.165.

²⁹ Βλ. ΑΚ 1387.

³⁰ Βλ. ΑΚ 1388 §2.

³¹ Βλ. ΑΚ 1354.

³² Βλ. ΑΚ 256. και ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π., ο.π., σελ.186-187.

³³ Βλ. ΑΚ 1398.

³⁴ Βλ. ΑΚ 1399.

³⁵ Βλ. ΑΚ 1820 1825, και ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π., ο.π., σελ.187.

προηγούμενο γάμο³⁶. Διατροφή μπορεί να αξιώσουν και οι δύο σύζυγοι ανεξαρτήτου φύλου.

Το άρθρο 1443 του ΑΚ λέει πως δεν έχει υποχρέωση διατροφής εκείνος που δεν είναι σε θέση να την δώσει, εκείνος που δεν μπορεί να εξασφαλίσει την δική του διατροφή.

Μπορεί όμως και να υπάρξει περιορισμός της διατροφής, σύμφωνα με το ΑΚ 1444. Οι λόγοι μπορεί να είναι οι εξής:

- i. αν αυτό επιβάλλεται από σπουδαίους λόγους.
- ii. λόγω της μικρής διάρκειας του γάμου.
- iii. αν ο δικαιούχος είναι υπαίτιος του διαζυγίου.
- iv. αν ο δικαιούχος προκάλεσε υπαίτια την απορία του.

δ) τα ανήλικα τέκνα μετά το διαζύγιο

Μετά τη λύση του γάμου με διαζύγιο το δικαστήριο ρυθμίζει την άσκηση της γονικής μέριμνας με τους εξής τρόπους:

- i. ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας στον ένα από τους γονείς.
- ii. ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας στους δύο γονείς από κοινού.
- iii. κατανομή της άσκησης της γονικής μέριμνας μεταξύ των γονέων.
- iv. ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας σε τρίτο.

Όσον αφορά την υποχρέωση των γονέων για διατροφή των ανηλίκων τέκνων τους, τα οποία δεν έχουν εισοδήματα από εργασία τους ή από περιουσία τους ή αυτά που έχουν δεν επαρκούν για την διατροφή τους, αυτή (υποχρέωση) εξακολουθεί να υφίσταται και μετά τη λύση του γάμου με διαζύγιο.

³⁶ «Εφόσον ένας από τους πρώην συζύγους δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη διατροφή του από τα εισοδήματά του ή από την περιουσία του, δικαιούται να ζητήσει διατροφή από τον άλλον: 1. αν κατά την έκδοση του διαζυγίου ή κατά το τέλος των χρονικών περιόδων που προβλέπονται στις επόμενες περιπτώσεις βρίσκεται σε ηλικία ή σε κατάσταση υγείας που δεν επιτρέπει να αναγκασθεί να αρχίσει ή να συνεχίσει την άσκηση του κατάλληλου επαγγέλματος, ώστε να εξασφαλίσει απ' αυτό τη διατροφή του. 2. αν έχει την επιμέλεια ανηλίκου τέκνου και γι' αυτόν το λόγο εμποδίζεται στην άσκηση κατάλληλου επαγγέλματος. 3. αν δεν βρίσκει σταθερή κατάλληλη εργασία ή χρειάζεται κάποια επαγγελματική εκπαίδευση, και στις δύο όμως περιπτώσεις για ένα διάστημα που δεν μπορεί να ξεπεράσει τα τρία χρόνια από την έκδοση του διαζυγίου. 4. σε κάθε άλλη περίπτωση, όπου η επιδίκαση διατροφής κατά την έκδοση του διαζυγίου επιβάλλεται από τους επιείκειας». ΑΚ 1442.

2^ο Κεφάλαιο

Εκκλησία και διαζύγιο

2.1 Η θέση του γάμου στην Εκκλησία

Ο γάμος είναι ένα από τα μυστήρια της Εκκλησίας και μάλιστα είναι μυστήριο μέγα και άγιο σύμφωνα και με τον άγιο Χρυσόστομο³⁷. Ο Κύριος έπλασε έτσι τον Αδάμ και την Εύα ώστε να είναι κατάλληλοι για «γάμου κοινωνίαν»³⁸, αυτό φανερώνει και το εδάφιο της Γενέσεως «νεκεν τούτου καταλήψει άνθρωπος τόν πατέρα αυτού □ καί τήν μητέρα αυτού □ καί προσκολληθήσεται πρός την γυναίκα αυτού, καί έσονται οι δύο εις σάρκαν μία.»³⁹.

Η έλευση του Χριστού ήρθε και αναγέννησε συν της άλλης και το μυστήριο του γάμου. Δεν είναι τυχαίο πως στο κατά Ιωάννη ευαγγέλιο η δράση του Χριστού αρχίζει με τον γάμο στην Κανά⁴⁰. Αυτή είναι η αρχή των μεσσιανικών σημείων στο θεολογικό ευαγγέλιο. Στο μυστήριο του γάμου διαβάζεται αυτή η ευαγγελική περικοπή και αυτό δείχνει την αξία που έχει και το βαθύτερο νόημα το οποίο μπορεί να έχει.⁴¹

Ο Χριστός παραβρίσκεται στην τέλεση ενός γάμου και συμμετέχει ενεργά σε αυτόν. Χαρίζει οίνο στους νεόνυμφους και ταυτόχρονα εγκαθιδρύει το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας. Κάνει την πρώτη του εμφάνιση, αρχίζει την δράση του και φανερώνει το θεϊκό του πρόσωπο, την μεσσιανική του ιδιότητα. Ανανεώνει με την δράση του τον θεσμό του γάμου, τον κάνει μυστήριο, εξαγιαάζει και πολλαπλασιάζει την αγάπη των νεόνυμφων.

Ο απόστολος Παύλος, που τόσο ασχολήθηκε με το θέμα του γάμου, παρομοιάζει την σχέση του ανδρoγύνου με την σχέση που έχει ο Χριστός και η Εκκλησία⁴². Η αγάπη του άνδρα προς την γυναίκα θα πρέπει να είναι ανάλογη με την ανιδιοτελή και θυσιαστική αγάπη του Χριστού προς την Εκκλησία⁴³. Με το μυστήριο του γάμου ο άνδρας και η γυναίκα, αυτές οι δύο οντότητες ενώνονται. Δεν σχηματίζουν όμως ένα ζευγάρι, αλλά αυτοί οι δύο γίνονται ένα «δύο ει□ς σάρκα μίαν». Αυτός ο παραλληλισμός έκανε τον ι. Χρυσόστομο να ονομάσει την οικογένεια μικρά Εκκλησία⁴⁴.

Ο γάμος θεωρείται μέγα⁴⁵ μυστήριο, θεοσύστατο ιερό μυστήριο και μυστήριο αγάπης⁴⁶. Ο Χρυσόστομος πραγματεύεται σε πολλά έργα του το θέμα του γάμου και

³⁷ «Τό μυστήριον τουτο μέγα εστίν» (Εγκώμιο εις Μάξιμον 3: PG 51,230).

³⁸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., 2004, σελ.210.

³⁹ Βλ. Γεν. 2,24.

⁴⁰ Βλ. Ιωάν. 2, 1-11.

⁴¹ Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, 2004, σελ.136.

⁴² «Το μυστήριον του□το μέγα ε□στίν, ε□γώ δε λέγω ε□ις Χριστόν καί ε□ις την □Εκκλησίαν» (Εφεσ. 5,32), και «...μυστήριόν ε□στιν ο γάμος και ει□κών ε□στί τη□ς αγάπης του□ Χριστου□, ήν περί τήν □Εκκλησίαν ε□πειδείξατο» (Ει□ς Γενεσ., □Ομιλ 56: PG 54, 487).

⁴³ Βλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Αρχιμ., 2004, σελ.86.

⁴⁴ Βλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., 2004 α, σελ. 12-29.

⁴⁵ Βλ. Εφεσ. 5,32 και ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., ο.π., σελ. 100.

⁴⁶ « □Ιδού πάλιν α□γάπης μυστήριον». (Ει□ς Κολοσσαει□ς, □Ομιλία ΙΒ' : PG 62, 387) και ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., ο.π., σελ. 23.

δίνει σε αυτόν τους παραπάνω χαρακτηρισμούς. Μέσα στην τελετή του γάμου δια μέσου των προσευχών και των παρακλήσεων του ιερέα επέρχεται η θεία χάρη στους ερχόμενους εις γάμου κοινωνίαν.

Αιτία του γάμου είναι η αρμονία και η ολοκλήρωση των δύο συζύγων, μέσα από αυτών θα πορευθούν και θα οδηγηθούν στο κατ' εικόνα. Ο γάμος δεν σταματά, δεν έχει τέλος με την έννοια της λήξης και της φθοράς, αλλά τέλος με την έννοια του σκοπού, δηλαδή έχει ως στόχο την σωτηρία, την αγιότητα και την ευδαιμονία. Η Εκκλησία εξαγιάζει και επαυξάνει την αγάπη που ήδη προϋπάρχει, εύχεται «υπέρ του □ κατεπεμφθη □ ναι αυ □ τοι □ ς α □ γάπην τελείαν»⁴⁷.

Με αυτή του την θέση ο Χρυσόστομος απαντά σε αυτούς που υποστηρίζουν πως ο γάμος δεν μπορεί να οδηγήσει στην αγιότητα, και η συζυγική ζωή είναι κατώτερη από την μοναχική. Ο έγγαμος χριστιανός δεν υστερεί σε τίποτα από τον άγαμο, ο γάμος είναι η ασφαλής οδός προς την σωτηρία⁴⁸. Οι πατέρες της Εκκλησίας στηρίζουν τον γάμο και τονίζουν το θεοσύστατο του μυστηρίου⁴⁹. Γι' αυτό και κατά τους πρώτους αιώνες είχε συνδεθεί με την θεία Ευχαριστία και τελούνταν μαζί, αυτό δείχνει την σημασία που έχει ο γάμος για την Εκκλησία.

Ο γάμος είναι θεοσύστατο μυστήριο
Ο γάμος είναι μικρή Εκκλησία και μυστήριο αγάπης

2.2 Το αδιάλυτο του γάμου

Ο γάμος για την Εκκλησία είναι μυστήριο και όχι θεσμός ή σύμβαση αστικού δικαίου⁵⁰. Το μυστήριο τελείται κάτω από την παρουσία του Αγίου πνεύματος και σφραγίζει το γεγονός αυτό. Είναι θεολογικά αδύνατη η λύση του γάμου, η παύση ή η κατάργηση του μυστηρίου. Ο Χριστός μίλησε με τους Φαρισαίους για το αδιάλυτο του γάμου⁵¹. Ανέφερε πως το μυστήριο του γάμου ενώνει τον άνδρα και την γυναίκα και τους κάνει ένα, μία οντότητα, ότι ένωσε ο Θεός δεν μπορεί να το χωρίσει κανένας άνθρωπος και όποιος χωρίσει την γυναίκα του και παντρευτεί άλλη, διαπράττει μοιχεία απέναντι της πρώτης, όπως και η γυναίκα που χωρίζει τον άντρα της και παντρεύεται άλλον διαπράττει μοιχεία⁵². Η πορνεία είναι μία πράξη που αποκρίνει τον άνθρωπο από τον Θεό, αποξενώνει και απομονώνει τον άνθρωπο⁵³.

Η Εκκλησία έχει συνείδηση του κηρύγματος του Κυρίου, ο απόστολος Παύλος στο έβδομο κεφάλαιο της Α' προς Κορινθίους επιστολής αναφέρει το αδιάλυτο του γάμου, και λέει πως μία γυναίκα μπορεί να ξαναπαντρευτεί αν βρίσκεται σε κατάσταση χηρείας.⁵⁴ Ο γάμος δεν μπορεί να διαλυθεί ούτε όταν ένας από τους συζύγους είναι αλλόθρησκος. Ο γάμος είναι ένωση ψυχής, η οποία διαρκεί αιώνια.

Η διδασκαλία αυτή περί του αδιάλυτου του γάμου πέρασε και στην λειτουργική ζωή της Εκκλησίας, τα στέφανα, τα οποία στεφανώνουν τους νεόνυμφους, στο

⁴⁷ Βλ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, ο.π., σελ.139.

⁴⁸ Βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠΟΣΤ., 2003, 102-103.

⁴⁹ Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού PG 94, 1209b, Μ. Αθανασίου PG 26, 1173c, Γρηγορίου Θεολόγου PG 36, 293c, και ΜΑΥΡΟΜΑΤΗ Γ., 1988, σελ. 9.

⁵⁰ Ο Μοδεστίνος, Ρωμαίος νομικός του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., όπισε τον γάμο: «Γάμος ε□στίν α□νδρός καί γυναικός συνάφεια και συγκλήρωσις του □ βίου παντός, θείου τε καί ανθρωπίνου δικαίου».

⁵¹ Βλ. Ματθ. 19, 1-12 ή Μαρκ. 10,1-12.

⁵² Βλ. Μαρκ 10,6-9.

⁵³ Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΣΤ., 1994, σελ. 149

⁵⁴ Βλ. Α' Κορ. 7,39.

μυστήριο του γάμου, εκφράζουν το αδιάλυτο του γάμου. Είναι τα στέφανα που δίνονται στους αγωνιστές, στους νικητές, στους μάρτυρες⁵⁵.

Ο Γρηγόριος Νύσσης τονίζει τον αδιάλυτο χαρακτήρα που έχει ο γάμος⁵⁶. Η αδερφή του Μακρίνα ήταν μνηστευμένη, και θεωρούσε την μνηστεία της σαν γάμο και γι' αυτό μετά το θάνατο του μνηστήρα της δεν θέλησε να δεσμευτεί ξανά με άλλο άνδρα. Δεν πίστευε στο αδιάλυτο του γάμου και έλεγε πως περίμενε να ξανασυναντήσει τον μνηστήρα της στην ανάσταση των νεκρών. Εφόσον η ζωή δεν σταματά εδώ, ο γάμος η μνηστεία δεν λύνεται γιατί δεν περιορίζεται μόνο στο σώμα. Ο γάμος ενώνει τους συζύγους σε όλους τους τομείς.

Αυτή είναι και η άποψη της Εκκλησίας. Οι Πατέρες της Εκκλησίας μας χαρακτηρίζουν αυτόν που τελεί δεύτερο γάμο δίγαμο, επειδή δεν πιστεύουν στην λύση του γάμου. Ο Μέγας Βασίλειος ορίζει επιτίμια για όσους είναι δίγαμοι ή τρίγαμοι⁵⁷. Το αδιάλυτο του γάμου υποστηρίζει και ο Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως στον δεύτερο κανόνα του⁵⁸. Η τοπική σύνοδος της Νεοκαισαρείας (315) στον Ζ' κανόνα της λέει πως δεν πρέπει ο πρεσβύτερος να παραβρίσκεστε στον γάμο ενός δίγαμου⁵⁹. Η Εκκλησία ανέχεται τον δεύτερο και τον τρίτο γάμο για να μην υπάρχουν εξωσυζυγικές σχέσεις⁶⁰. Για να γίνει κάποιος ιερέας δεν θα πρέπει να έχει διαζύγιο, δηλαδή να είναι διαζευγμένος, ή να έχει τελέσει δεύτερο γάμο⁶¹. Υπάρχουν και άλλοι άγιοι όπως ο άγιος Αμβρόσιος και ο άγιος Ιερώνυμος που συγχωρούν τον δεύτερο και τον τρίτο γάμο και δεν επιβάλλουν επιτίμια, όπως κάνει ο άγιος Νικηφόρος και ο Μέγας Βασίλειος.⁶²

Η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος, που έγινε στην Κωνσταντινούπολη το 691, ορίζει το πλαίσιο του γάμου για τους ιερείς, και για όσους πρόκειται να γίνουν ιερείς, μέσα από δύο κανόνες της, τον Γ' και τον ΙΓ'. Με αυτούς τους δύο κανόνες απαγορεύει την τέλεση δευτέρου γάμου και την διάλυση του γάμου.

2.3 Το διαζύγιο στην Εκκλησία

2.3.1 Το διαζύγιο στην Αγία Γραφή

Το διαζύγιο είναι μία πραγματικότητα, η αρχή της οποίας χάνεται στα βάθη των αιώνων. Από την αρχαία Ελλάδα έχουμε μαρτυρίες για την διάλυση του γάμου. Στην Παλαιά Διαθήκη ο Μωυσής ασχολήθηκε με το θέμα του διαζυγίου, έδωσε την άδεια στον άνδρα να μπορεί να χωρίζει την γυναίκα του, να της δίνει γραπτό διαζύγιο.⁶³

⁵⁵ Βλ. ΦΙΛΙΑ Γ., 2004, σελ.172-174.

⁵⁶ Βλ. Επιστολή 144, ΒΕΠΕΣ 60, 1980, σελ.289.

⁵⁷ Βασιλείου Καισαρείας κανόν Δ': «Περὶ τριγάμων και πολυγάμων τόν αυτόν ώρισαν κανόνα, όν καί επί τών διγάμων, άλλοι δέ., δύο έτη τούς δέ τριγάμους εἰν τρισί καί τέσσαρσι πολλακίς έτεσιν αἰφορίζουσιν. ... ».

⁵⁸ Βλ. ΦΕΙΔΑ ΒΛ., 1998,σελ.398.

⁵⁹ Βλ. ΦΕΙΔΑ ΒΛ., ο.π.,σελ.205.

⁶⁰ Οι Πατέρες των πρώτων αιώνων είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί απέναντι στην τέλεση του δεύτερου γάμου. Ο Έρμας, στο έργο του ο ποιμένας του Έρμα, δεν θεωρεί το δεύτερο γάμο αμαρτία, αλλά τονίζει πως αποτελεί μεγάλη τιμή και δόξα το να μην νυμφευτεί κάποιος για δεύτερη φορά. Ο Ιουστίνος υποστηρίζει το αδιάλυτο του γάμου και έτσι δεν δέχεται την ύπαρξη δευτέρου γάμου. Οι διδασκαλίες του Ωριγένη και του Αθηναγόρα δεν διαφοροποιούνται από αυτές των άλλων Πατέρων της Εκκλησίας (ΦΙΛΙΑ Γ., ο.π., σελ. 166).

⁶¹ Βλ. αποστολικός κανόνας ΙΖ' (ΦΕΙΔΑ ΒΛ., ο.π., σελ.191) και ΦΙΛΙΑ Γ., ο.π., σελ.152.

⁶² Βλ. ΚΑΣΙΔΟΚΟΣΤΑ ΠΕΝΕΛΟΠΕ-ΑΝΝΑ, 2004, σελ. 2.

⁶³ Βλ. DONALD W. SHANER, 1969, σελ.34-35.

Ο Χριστός μιλώντας με τους Φαρισαίους τους εξηγεί πως ο Μωσής έδωσε την εντολή του διαζυγίου επειδή αυτοί ήταν σκληρόκαρδοι⁶⁴ και συνεχίζει λέγοντας : «Από την αρχή της δημιουργίας του κόσμου ο Θεός δημιούργησε έναν άνδρα και μία γυναίκα. Γι' αυτήν ο άνδρας θα εγκαταλείψει τους γονείς του και θα ενωθεί μαζί της. Από εκείνη την στιγμή θα είναι ένα, από δύο άνθρωποι θα γίνουν ένας άνθρωπος. Ότι ο Θεός συνένωσε δεν πρέπει να το χωρίζει ο άνθρωπος.⁶⁵» Ο Χριστός τονίζει πως μετά την ευλογία του Κυρίου, την τέλεση του γάμου, ο άνδρας και η γυναίκα είναι ένα και όχι δύο ξεχωριστά πρόσωπα. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν μπορούν να χωριστούν και να διασπαστούν. Δεν είναι τυχαίο που ο Ματθαίος χρησιμοποιεί τον όρο «κολληθήσεται», το κάνει για να δείξει το αδιάλυτο της συζυγικής ένωσης.

Στο κατά Ματθαίον ευαγγέλιο ο Χριστός αναγνωρίζει ως μόνη αιτία διαζυγίου το παράπτωμα της πορνείας: λέγω δέ υμῖν ὅτι ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ μὴ ἐπί πορνείᾳ καὶ γαμήσῃ ἄλλην μοιχᾶται⁶⁶. Αυτό υποστηρίζει και σε άλλο σημείο του κατά Ματθαίου, ὅποιος χωρίσει τὴν γυναῖκα του για οποιοδήποτε ἄλλη αιτία, εκτός από πορνεία, διαπράττει πορνεία⁶⁷. Στην ιουδαϊκή κοινωνία ο άνδρας θα μπορούσε για τον οποιοδήποτε λόγο να χωρίσει τὴν γυναῖκα του και να τὴν αφήσει ἔρμια. Αυτό ο Χριστός το καταργεί, στερεί από τους ἄνδρες το προνόμιο τῆς εύκολης έκδοσης διαζυγίου. Ο Μωάμεθ δεν τόλμησε να ανατρέψει αὐτή τὴν κατάσταση, ἀντιθέτως χρησιμοποίησε τὸ διαζύγιο ὡς ἓνα μέτρο, τὸ ὁποῖο θα δυνάμωνε και ἄλλο τὴν θέση του ἄνδρα μες στην οἰκογένεια και τὴν κοινωνία⁶⁸.

Στην Καινὴ Διαθήκη και στο ευαγγέλιο του Λουκά γίνεται ἀναφορά στο διαζύγιο, στο αδιάλυτο του γάμου και τὴν μοιχεία που διαπράττει ὅποιος παντρευτὴ ἄλλον ἄνθρωπο.⁶⁹ Ἡ στάση αὐτὴ του Κυρίου και τῶν ἀποστόλων, για τὸ διαζύγιο, πηγάζει ἀπὸ τὸ γεγονός, πως ὁ γάμος για τὴν Ἐκκλησία δεν εἶναι θεσμός ἀλλὰ μυστήριο. Δεν μπορεί ἔτσι εύκολα να ακυρώνεται ἡ ἀξία του μυστηρίου. Τὸ διαζύγιο εἶναι μια πράξη που ἀντιτάσσεται στο σχέδιο του Θεοῦ, και πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη σκληροκαρδία. Σε αὐτὴ τὴν λογικὴ κινήθηκε και ἡ μετέπειτα παράδοση τῆς Ἐκκλησίας μας, ἔτσι ὅπως ἐκφράστηκε ἀπὸ τους οἰκουμενικὲς συνόδους και τους Πατέρες

2.3.2 Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας και τὸ διαζύγιο

Τις πρώτες συμβουλές για τὴν μη λύση του γάμου και τις συνέπειες για τὴν λύση του γάμου τις βρίσκει κανεῖς στους ἀποστολικούς κανόνες. Ὁ ΙΖ' κανόνας ἀναφέρει ρητὰ, πως ὅποιος, ὡς χριστιανός, ἔχει τελέσει δύο γάμους δεν μπορεί να γίνεῖ ἱερέας. Ὁ ΜΗ' ἀποστολικός κανόνας λέει πως πρέπει να ἀφορίζεται αὐτός που χωρίζει τὴν γυναῖκα του και παντρεύεται μία χωρισμένη.

Ὅσο περνούσαν τα χρόνια, τόσο τὸ πρόβλημα του γάμου και τῆς λύσης αὐτοῦ γίνονταν πιο ἔντονο. Ἐτσι και ἡ Σύνοδος τῆς Νεοκαισαρείας ἀσχολήθηκε με τὸ θέμα του διαζυγίου και τὴν σύσταση δευτέρου γάμου. Κοινὴ διαπίστωση ἦταν πως δεν μπορεί να λυθεῖ ὁ γάμος για οποιοδήποτε λόγο.⁷⁰ Ὁ Μέγας Βασίλειος εἶναι ὁ πρώτος ἀπὸ τους Πατέρες, που καθόρισε ὡς ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία αἰτία λύσης του γάμου τὴν μοιχεία, ἀν κάποιος χωρίσει για ἄλλη αἰτία διαπράττει ἔγκλημα. Ἡ

⁶⁴ Βλ. Μαρκ. 10,5, και DONALD W. SHANER, ο.π., σελ. 38-39.

⁶⁵ Βλ. Μαρκ. 10,6-9.

⁶⁶ Βλ. Ματθ. 19,9 και DONALD W. SHANER, ο.π., σελ. 46-49.

⁶⁷ Βλ. Ματθ. 5,31-32, και DONALD W. SHANER, ο.π., σελ. 44-46.

⁶⁸ Βλ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, 2000, σελ.197-201 &275.

⁶⁹ Βλ.. Λουκ. 16,16-18.

⁷⁰ Οὐκ ἔστι παρὰ τὴν αἰτίαν τὴν ἐκ τῆς ἐκκλησίας λυεῖ γάμον.

πολυγαμία κατά το Μ. Βασίλειο είναι κτηνώδης και αλλοτριώνει τον άνθρωπο, γι' αυτό επέβαλλε επιτίμια σε όσους παντρεύονταν για δεύτερη φορά⁷¹.

Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος αποκαλεί το διαζύγιο ως “αποστάσιο” και χαρακτηρίζει τον πρώτο γάμο «νόμο». Χαρακτηρίζοντας έτσι το διαζύγιο και τον πρώτο γάμο ο Γρηγόριος κάνει σαφές ποιες είναι οι θέσεις του και οι απόψεις του, πίστευε πως το “αποστάσιο” δεν ταιριάζει στην ζωή της Εκκλησίας.

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος αναφέρεται στο χριστιανικό νόμο ότι μόνο ο πρώτος γάμος είναι αποδεκτός. Ο δεύτερος γάμος είναι παράνομος και ο τρίτος είναι ένα σημείο της διάλυσης.⁷² Βέβαια ο άγιος μιλώντας για δεύτερο ή και για τρίτο γάμο προϋποθέτει την λύση του προηγούμενου του γάμου, η οποία λύση προέρχεται με την αποδημία εις Κύριον του ενός εκ των δύο συζύγων⁷³.

Ο ΙΓ' κανόνας της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου αφορίζει και εν συνεχεία καθαιρεί όποιον ιερέα διώξει, χωρίσει την σύζυγό του. Ο ΠΖ' κανών της ίδιας συνόδου ονομάζει μοιχαλίδα όποια γυναίκα εγκαταλείπει το σπίτι της και τον άντρα της, και την προτρέπει να επιστρέψει στο σπίτι της και να αντιμετωπίσει τις συνέπειες, όπως είναι ο διετής αφορισμός.

Το θέμα του γάμου και του διαζυγίου δεν θα μπορούσε να λείπει από τον Καταστατικό χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος. Στο ΙΒ' κεφάλαιο, το οποίο αναφέρεται στο γάμο και στο διαζύγιο, ο νομοθέτης με το άρθρο 49 ρυθμίζει τα του γάμου και με το άρθρο 50 τα του διαζυγίου⁷⁴. Το 50° άρθρο αναφέρει ,ότι ο Αρχιερέας είναι υποχρεωμένος να λύσει τον γάμο, όταν υπάρχει αμετάκλητη δικαστική απόφαση.

Ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Κρήτης, στο 77° άρθρο του, αναφέρεται πιο αναλυτικά στο θέμα του διαζυγίου, από ότι αυτός της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Όποιος από τους δύο συζύγους επιθυμεί να λυθεί ο γάμος, οφείλει να ενημερώσει τον οικείο επίσκοπο. Ο επίσκοπος θα προσπαθήσει να βρει λύση στα προβλήματα μαζί και με τους δύο συζύγους και να τους συμβιβάσει εντός τριών μηνών. Εάν δεν καταφέρει να συμβιβάσει το ζευγάρι θα στείλει αναφορά στο δικαστήριο. Αν το δικαστήριο δεν έχει την αναφορά του επισκόπου δεν μπορεί να κάνει δεκτή την αίτηση διαζυγίου. Όταν υπάρξει απόφαση λύσης του γάμου από το δικαστήριο, ο εισαγγελέας παίρνει την απόφαση και την δίνει στον επίσκοπο για να λύσει τον γάμο και πνευματικώς.⁷⁵

Σήμερα τυπικά και ουσιαστικά ο εκάστοτε ιερέας δεν μπορεί να κάνει τίποτα για να ανατρέψει την διάλυση του γάμου. Το διαζύγιο μπορεί να εκδοθεί χωρίς να δοθεί

⁷¹ Τελούσαν γάμο με διαφορετικό πρόσωπο. Δεν αναφερόμαστε στην επανασύσταση του μυστηρίου.

⁷² St John Chrysostom in his book “On Virginitv; against remarriage” refers to the Christian law that only the first marriage is legal. The second marriage is illegal and the third is a point of dissolution. (KASIDOKOSTA PENELOPE-ANNA, ο.π., σελ.2).

⁷³ Τις ίδιες απόψεις έχει και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Κλήμης Αλεξανδρείας και ο Μέγας Βασίλειος.

⁷⁴ Άρθρο 50 :

1. Προκειμένης ε[γέρσεως α[γωγή]ς διαζυγίου τά κατά τήν α[πόπειραν συμβιβασμου] ε[νώπιον του Επισκόπου διέπονται υπό τω[ν] άρθρων 593 καί επέκεινα του[Κώδικος Πολιτική]ς Δικονομίας.
2. Καταστάσης α[μετακλήτου τη]ς δικαστική]ς α[πόφάσεως, δι' η]ς ακυροῦται ο γάμος ή λύεται οὗτος δια διαζυγίου, ο παρά τω εκδοντι την αμετάκλητον απόφασιν Δικαστηρίω Εισαγγελεύς κοινοποιει, τη αιτήσει του έχοντος έννομον συμφέρον , αντίγραφον ταύτης εις τον εκδόντα την άειαν του γάμου Αρχιερέα, όστις εν συνεχεία προβαίνει υποχρεωτικως εις την ακύρωσιν ή την λύσιν τούτου και πνευματικώς...

(ΦΕΙΔΑ, ο.π., σελ. 475-476).

⁷⁵ Βλ. ΦΕΙΔΑ, ο.π., σελ. 670-671.

το διαζευκτήριο από τον επίσκοπο. Το ποίμνιο όταν αποφασίσει να χωρίσει δεν ρωτά, ούτε συμβουλευέται τον πνευματικό του ή τον ιερέα της ενορίας του.

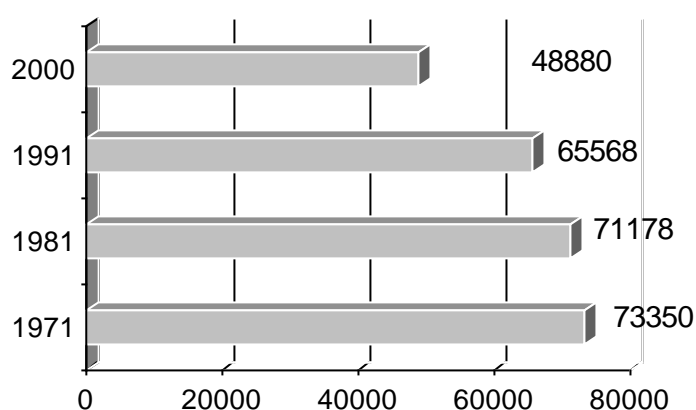
3^ο Κεφάλαιο

Το διαζύγιο σήμερα και οι συνέπειες του

3.1 Το διαζύγιο ως κοινωνική πραγματικότητα

Το διαζύγιο είναι ο μοναδικός τρόπος διάλυσης, τερματισμού ενός γάμου. Τα ποσοστά του ολοένα και αυξάνονται τα τελευταία χρόνια σε ολόκληρο τον κόσμο. Βρισκόμαστε μπροστά σε μία παγκόσμια επιδημία, η οποία δεν είναι άσχετη με τον τρόπο ζωής που έχουμε επιλέξει και τα πρότυπα μας. Όσο περνούν τα χρόνια τόσο πιο εύκολα χωρίζουν, διαλύονται οι οικογένειες έχει γίνει τόπος ζωής. Μέσα σε 35 χρόνια διπλασιάστηκαν τα ποσοστά των διαζυγίων στην Ευρώπη, από 14% το 1960 έφτασαν το 30% το 1995. Σύμφωνα με έρευνες που έγιναν το 1997, της Κοινοτικής Στατιστικής Υπηρεσίας, η Αμερική έχει το μεγαλύτερο ποσοστό διαζυγίων σε όλο τον κόσμο 55%, στην Ευρώπη πρωταθλήτριες στα διαζύγια έρχονται οι χώρες της βόρειας Ευρώπης, και τελευταίες οι μεσογειακές χώρες.

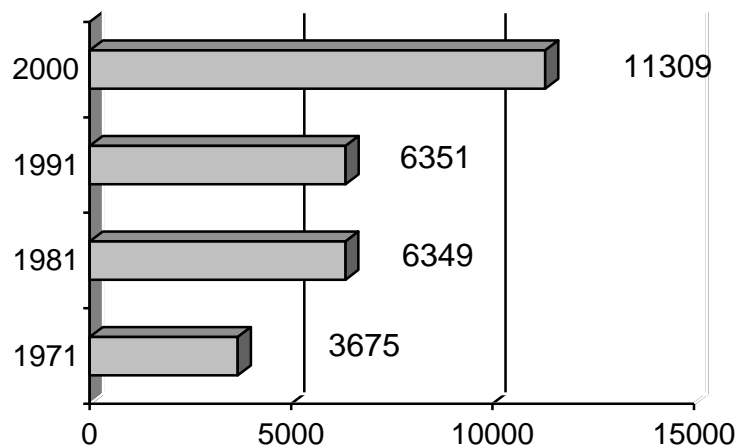
Μαζί με την αύξηση του αριθμού των διαζυγίων έχουμε και την μείωση του αριθμού των γάμων. Όλο και πιο λίγοι νέοι αποφασίζουν να ανέβουν τα σκαλιά της Εκκλησίας. Οι νέοι στην χώρα μας σε ποσοστό περίπου 95% εμπιστεύονται τον θεσμό του γάμου⁷⁶.

Πίνακας 2 γάμοι που τελέστηκαν στην Ελλάδα

πηγή: ΕΣΥΕ

⁷⁶ Ο γάμος είναι ύψιστη αξία για το 96% των γυναικών και για το 93% των ανδρών. Πηγή έρευνας ΕΣΥΕ και ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Λ. – ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ., 2005, σελ.109.

Πίνακας 3 Διαζύγια που εκδόθηκαν στην Ελλάδα

πηγή ΕΣΥΕ

Το ποσοστό των διαζυγίων στην χώρα μας για το 2004 έφτασε στο 23,5%. Ποσοστό που, μαζί με την Ιταλία και Ισπανία, μας δίνει την τελευταία θέση στην λίστα.⁷⁷ Αυτό όμως δεν σημαίνει πως θα πρέπει να επαναπαντούμε και να πιστέψουμε πως δεν αντιμετωπίζουμε πρόβλημα. Μπορεί το 23,5% να είναι ένα από τα μικρότερα ποσοστά στην Ευρώπη, αλλά αν προσέξουμε θα δούμε πως σχεδόν ένας στους τέσσερις γάμους καταλήγει σε διαζύγιο.

Σύμφωνα με έκθεση της EUROSTAT για το 2001, ανά χίλιους κατοίκους τελέστηκαν 6,6 γάμοι και εκδόθηκαν 1,1 διαζύγια. Οι αριθμοί αυτοί μας φέρνουν σε καλύτερη θέση από την Αγγλία, η οποία έχει 4,8 και 2,6 αντίστοιχα, και σε χειρότερη θέση από την Ισπανία και την Αγγλία.

Το ποσοστό των διαζυγίων, που εκδόθηκαν στην Ελλάδα, το 2004 αγγίζει το 23,5%, δηλαδή 9.989 7682 ήταν συναινετικά και 2307 κατ' αντιδικίαν

ΠΗΓΗ : ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Σύμφωνα με αυτά που λέει ο δρ Τζον Γκότμαν, τα πρώτα τέσσερα χρόνια σε ένα γάμο είναι και τα πιο δύσκολα. Οι πιθανότητες διαζυγίου εκείνη την χρονική περίοδο αγγίζουν το 67%, ενώ από αυτούς το 50% θα χωρίσει μετά τα επτά πρώτα χρόνια του γάμου. Όσοι ανεβαίνουν τα σκαλιά της Εκκλησίας για δεύτερη φορά έχουν 10% περισσότερες πιθανότητες να χωρίσουν.⁷⁸ Προκαλεί εντύπωση το γεγονός πως οι περισσότεροι διαζευγμένοι θέλουν και προχωρούν στην τέλεση και δεύτερου γάμου.

3.2 Αιτίες αύξησης των διαζυγίων

Το διαζύγιο είναι υπήρχε στην ελληνική και στην ιουδαϊκή κοινωνία. Τότε μόνο ο άνδρας μπορούσε να τερματίσει τον γάμο για οποιαδήποτε αιτία και αφορμή. Ο Χριστός ήταν ο πρώτος που όρισε αιτία διαζυγίου, την μοιχεία. Από τότε άλλαξαν πολλά και τα διαζύγια, κυρίως μετά τους δύο παγκόσμιους πολέμους άρχισαν να αυξάνονται.

⁷⁷ Πρώτη έρχεται η Σουηδία με 67%, σύμφωνα με την έκθεση της EUROSTAT για το έτος 2004.

⁷⁸ Βλ. ΚΑΪΤΑΝΙΔΗ Μ.-ΑΝΔΡΕΟΥ, 2005, σελ.40.

Ο ρόλος και η θέση της γυναίκας στην κοινωνία άλλαξε με το πέρασμα των αιώνων. Η γυναίκα άρχισε να ζητά και αυτή την διάλυση και τον τερματισμό του γάμου, σήμερα έχουμε φτάσει στο σημείο οι περισσότερες αιτήσεις διαζυγίου να κατατίθενται από τις γυναίκες συζύγου. Η συμμετοχή της στην αγορά εργασίας έφερε την οικονομική της ανεξαρτησία, την έκανε πιο δυναμική και της έδωσε αυτοπεποίθηση και σιγουριά⁷⁹. Μεγάλο ρόλο έπαιξε και η άνοδος του μορφωτικού της επιπέδου. Όλα αυτά την έκαναν να επαναστατήσει και να προχωρά σε συμβιβασμούς και υποχωρήσεις μέσα στην σχέση.

Η αλλαγή στην ζωή και των δύο φύλων έφερε και αλλαγή στις αντιλήψεις για την συζυγική και συντροφική ζωή, οι οποίες δεν ταυτίζονται πάντα και δεν οδηγούν σε μια ειρηνική συμβίωση. Ακόμα και οι υψηλές οικονομικές απαιτήσεις του τρόπου ζωής μας, οι οικονομικές δυσκολίες, φέρνουν στο ζευγάρι συγκρούσεις. Ο ένας σύζυγος κάνει παρατηρήσεις στον άλλο για τον τρόπο που ξοδεύει τα χρήματα και τα ποσά που ξοδεύει, επεμβαίνει ακόμα και στην εμφάνισή του, και όταν υπάρχει και το “μικρόβιο” του τζόγου φορτίζεται ακόμα πιο αρνητικά η οικογενειακή ατμόσφαιρα. Η μανία της υπερκατανάλωσης, οι μεταβολή στις αξίες και τα πρότυπα που έχουν οι νέες γενιές για τον θεσμό της οικογένειας σκιάζουν την οικογενειακή γαλήνη.

Ο σύγχρονος τρόπος ζωής και οι αξίες που πηγάζουν από τα υποπροϊόντα του πολιτισμού μας κάνουν τον άνθρωπο εγωιστή. Ο σεβασμός έχει χαθεί, δεν υπάρχει αγάπη για τον άλλον, ούτε συνειδητοποιούμε πως ο άλλος είναι πλασμένος, όπως και εμείς κατ’ εικόνα Θεού. Η ζήλια, η απιστία, η γκρίνια και η χρήση σωματικής και συναισθηματικής βίας πηγάζουν από τον εγωισμό και δηλητηριάζουν τον γάμο⁸⁰. Η αποξένωση ανάμεσα στο ζευγάρι είναι γεγονός, σε αυτό βέβαια βοηθά και ο σύγχρονος τρόπος ζωής. Ο χρόνος που μπορούν να περάσουν μαζί οι σύζυγοι είναι πάρα πολύ λίγος, καθώς όλοι κυνηγάνε το χρήμα και την καριέρα. Κανείς δεν εντοπίζει τα θετικά στοιχεία της σχέσης και δεν μένει στην μοναδικότητα του προσώπου του άλλου⁸¹. Ο άλλος δεν είναι ο συνοδοιπόρος στην ζωή και στον δρόμο προς την θέωση, αλλά ένα ον που του ρίχνονται πάνω του από τον άλλον όλες οι ανασφάλειες, οι ενοχές, οι κατηγορίες και οι ευθύνες του άλλου. Συχνά ο καθένας παίρνει μονομερές αποφάσεις για την ζωή του και την ζωή τους χωρίς να αφήνει περιθώρια ελευθερίας στον άλλον, να τον ρωτά τι θέλουν να κάνουν από κοινού, να συναποφασίζουν. Η επικοινωνία ανάμεσα τους έχει χαθεί και έχει αρχίσει ένας πόλεμος νεύρων, που περνά είτε από την σιωπή είτε από λεκτικές εκφράσεις, επιθετικό χιούμορ και βίαια ξεσπάσματα⁸².

Στις παραπάνω αιτίες διαζυγίου μπορούμε να προσθέσουμε και άλλες, όπως την σύναψη γάμου σε πολύ μικρή ηλικία, την μη συνειδητοποίηση των επιπτώσεων του διαζυγίου.⁸³ Ακόμα και οι απλοποίηση των διαδικασιών της έκδοσης διαζυγίου, χωρίς υπαιτιότητα και το μικρό κόστος συντέλεσαν στην αύξηση των ποσοστών. Το 1990 1 στους 10 γάμους κατέληξε στο διαζύγιο ενώ το 2004 1 στους 4, σε αυτή την αλλαγή συνέβαλε και η αποποίηση του τρόπου έκδοσης του διαζυγίου⁸⁴.

Ακόμα και τα ζευγάρια, που δεν έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά, δηλαδή δεν έχουν την ίδια κοινωνική θέση, την ίδια μόρφωση, των ίδιο κώδικα κοινωνικών

⁷⁹ Βλ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. –ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ, 2005, σελ. 120.

⁸⁰ Βλ. ΝΙΚΗΤΑΚΗ Λ., 2005, σελ.9 και ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., ο.π., σελ.144-152 και 164-166.

⁸¹ Βλ. ΔΑΣΚΑΡΟΛΗ Γ., 2005, σελ.40-42.

⁸² Τα στοιχεία προέρχονται από την ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Ψυχικής και Σεξουαλικής Υγείας στο διαδίκτυο.

⁸³ Βλ. ΔΑΣΚΑΡΟΛΗ Γ., ο.π., σελ.40-42.

⁸⁴ Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΑ Μ.-ΒΡΑΔΕΛΗ ΣΤ., 2004, σελ.21.

αξιών, έχουν περισσότερες πιθανότητες να χωρίσουν⁸⁵. Ακόμα φαίνεται να διαλύονται και οι γάμοι που προέρχονται από εκβιασμό, δηλαδή οι γάμοι που είναι προϊόν καταναγκασμού, ή μέσο για την απαλλαγή από το καταπιεστικό περιβάλλον, ακόμα και γάμοι που τελούνται μόνο και μόνο γιατί προέκυψε μία εγκυμοσύνη.

Τελειώνοντας θα ήθελα να αναφέρω την πιο πρόσφατη αιτία διαζυγίου, την τηλεόραση. Μιλώντας πιο συγκεκριμένα θα λέγαμε πως τα πρότυπα που περνούν μέσα από την τηλεόραση και τον κινηματογράφο επηρεάζουν την ζωή του απλού ανθρώπου και του περνούν μηνύματα, τα οποία τον αλλοιώνουν και του παραμορφώνουν τον ηθικό κώδικα αξιών του⁸⁶. Ο αμερικανικός κινηματογράφος προβάλλει ως πρότυπο τον ανεξάρτητο δυναμικό νέο, ο οποίος από παιδί έχει συνήθειες νέου και του αρέσει να αλλάζει συχνά ερωτικούς συντρόφους χωρίς ιδιαίτερη αιτία και αφορμή.

Στην αμερικανική οικογένεια μπορεί να τρώνε κάθε μέρα όλοι μαζί ένα πλούσιο πρωινό, αλλά ο καθένας ζει απομονωμένος στον κόσμο του αδιαφορώντας για τις ανάγκες και τα συναισθήματα του άλλου ή μη μπορώντας να τα καταλάβει⁸⁷. Η σύζυγος προσπαθεί να απαλλαχθεί από τον σύζυγο όχι χωρίζοντας, αλλά σκοτώνοντας τον⁸⁸.

Δεν προβάλλεται σαν πρότυπο μια υγιής οικογένεια που προσπαθεί να διατηρήσει τις αξίες και να διαμορφώσει σωστούς πολίτες. Το διαζύγιο θεωρείται κάτι το φυσικό και αναπόφευκτο πολλές φορές. Η ζωή μετά από ένα διαζύγιο φαίνεται καλύτερη από ότι ήταν πριν, πιο λαμπερή, πιο όμορφη. Οι ευκαιρίες ζωής για έναν διαζευγμένο είναι πάρα πολλές, νέοι δρόμοι του ανοίγονται και του έρχεται κάθε μορφή ευτυχίας. Προσπαθούν να μας πείσουν πως το διαζύγιο είναι η φυσική κατάληξη της οικογενειακής ζωής και του γάμου.

Τα μοναχοπαίδια και κυρίως τα αγόρια έχουν τρεις φορές περισσότερες πιθανότητες να οδηγηθούν σε ένα αποτυχημένο γάμο και να καταλήξουν στο διαζύγιο, συγκριτικά με τα αγόρια που μεγαλώνουν μαζί με άλλα αδέρφια

Έρευνα του Εργαστηρίου Υγιεινής και Επιδημιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

3.3 Αιτίες του χαμηλού ποσοστού διαζυγίων στην Ελλάδα

Η Ελλάδα μαζί με την Ιταλία και την Ισπανία έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά διαζυγίων στην Ευρώπη σε αντίθεση με τις χώρες της βόρειας Ευρώπης. Στην διαμόρφωση αυτής της κατάστασης συμβάλλουν κυρίως δύο λόγοι, ο ένας απορρέει από την κοινωνική πολιτική που υπάρχει στην Ελλάδα και ο δεύτερος προέρχεται από τον κώδικα ηθικών αξιών της ελληνικής κοινωνίας.

Η Ελλάδα έχει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη, πράγμα που σημαίνει πως δεν είναι όλοι οι Έλληνες πολίτες οικονομικά ανεξάρτητοι. Σε μία οικογένεια είναι συνήθως η γυναίκα αυτή που δεν εργάζεται και δεν έχει ασφάλιση, πράγμα που δηλώνει την πλήρη οικονομική της εξάρτηση από το σύζυγο. Η γυναίκα δεν μπορεί να ζητήσει διαζύγιο γιατί ξέρει πως θα βρεθεί σε δύσκολη οικονομική

⁸⁵ Τα στοιχεία προέρχονται από την ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Ψυχικής και Σεξουαλικής Υγείας στο διαδίκτυο.

⁸⁶ Βλ. ΓΑΪΤΑΝΗ Β., 2004, σελ. 96-103.

⁸⁷ Ενδεικτική ταινία το “American Beauty”.

⁸⁸ Ενδεικτική ταινία “ο μαφιόζος της διπλανής πόρτας” ή “ο πόλεμος των Ρόουζ”.

θέση, αφού δεν έχει την στήριξη της πολιτείας⁸⁹. Η Σουηδία και οι άλλες Σκανδιναβικές χώρες στηρίζουν οικονομικά της μονογονεϊκές οικογένειες, αυτή είναι και μία από τις αιτίες που οι χώρες της βόρειας Ευρώπης έχουν μεγάλο αριθμό διαζυγίων και ανύπαντρων μητέρων, κάτι που δεν γίνεται στην Ελλάδα, όπου υπάρχει η αποσπασματικότητα της κρατικής οικογενειακής πολιτικής και η ελλειμματικότητα της κοινωνικής πολιτικής. Η χρηματική βοήθεια της πολιτείας είναι ιδιαίτερα σημαντική και επιτρέπει σε κάθε μονογονεϊκή οικογένεια να ζει αξιοπρεπώς. Έχοντας την στήριξη της πολιτείας η γυναίκα προχωρά πιο εύκολα στην λύση του γάμου.

Σε αντίθεση με τις Σκανδιναβικές χώρες οι χώρες της Μεσογείου μένουν πιστές στο θεσμό του γάμου. Μιλάμε για τις χώρες όπου οι πολίτες τους έχουν στενή επαφή με την Εκκλησία είναι ενεργά μέλη της και η ζωή τους στηρίζεται πάνω σε χριστιανικές αξίες. Η οικογένεια αποτελεί κεντρικό θεσμό στην χριστιανική ιδεολογία και κατ' επέκταση και στην ελληνική κοινωνία. Τα θρησκευτικά αισθήματα είναι εκείνα που συντελούν στην αποτροπή ενός διαζυγίου.

Άλλοι λόγοι πέραν της ανεργίας των γυναικών και των ηθικών αξιών για την αποτροπή των διαζυγίων είναι και τα παιδιά,. Αρκετοί χρησιμοποιούν το επιχείρημα “δεν χωρίζω επειδή γνωρίζω πως κάτι τέτοιο θα κάνει κακό στην ψυχική υγεία του παιδιού μου”. Αυτό το δέσιμο της ελληνικής οικογένειας είναι ακόμα μία αιτία, οι νέοι που ακολουθούν την κλασική διαδρομή, δηλαδή φεύγουν από το σπίτι των γονιών τους όταν δημιουργούν δικό τους σπίτι, παντρεύονται, δημιουργούν πιο σταθερές οικογένειες, από αυτούς που επιλέγουν άλλους τρόπους συμβίωσης⁹⁰. Οι άνθρωποι που έχουν ζήσει για κάποιο διάστημα μακριά από την οικογένεια τους χωρίζουν πιο εύκολα με τον σύντροφό τους.

Οι έρευνες δείχνουν πως όσο πιο ώριμοι παντρεύονται οι άνθρωποι τόσο πιο σταθερό γάμο κάνουν⁹¹. Οι νέοι που προέρχονται από μια οικογένεια, που οι γονείς τους είχαν σταθερότητα στον γάμο τους έχουν πολλές πιθανότητες να ακολουθήσουν την σταθερότητα του γάμο των γονιών τους και στο δικό τους γάμο. Τα κοινά ενδιαφέροντα του ζεύγους και το όμοιο μορφωτικό επίπεδο, ο ίδιος κώδικας κοινωνικών και ηθικών αξιών είναι ακόμα ένας παράγοντας για την εξασφάλιση μίας ήρεμης οικογενειακής ζωής.

3.4 Οι επιπτώσεις του διαζυγίου

3.4.1 οι επιπτώσεις στους συζύγους

Το διαζύγιο σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα σπουδαίο ή ευχάριστο γεγονός στην ζωή ενός ανθρώπου. Πρόκειται για ένα γεγονός που γεννά πόνο και αφήνει την σφραγίδα του ανεξίτηλα χαραγμένη στην ζωή του ανθρώπου. Είναι ένα γεγονός που διαρκεί, καταλαμβάνει μεγάλο χρόνο και χώρο στην ζωή του ανθρώπου. Ο άνθρωπος που εμπλέκεται σε μια τέτοια περιπέτεια περνά μέσα από τρεις φάσεις, α. την φάση της έντασης στις σχέσεις των συζύγων. β. την φάση της δικαστικής αντιδικίας και γ. την φάση μετά το διαζύγιο, που τα μέλη της πρώην οικογένειας επαναπροσδιορίζουν τους ρόλους τους και τις σχέσεις τους⁹².

Στην πρώτη φάση οι σύζυγοι προσπαθούν να προστατέψουν τους εαυτούς τους και τα παιδιά τους από τις επιπτώσεις της διάστασης, αρχικά αρνούνται να δουν τα

⁸⁹ Βλ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. –ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ, ο.π., σελ. 120.

⁹⁰ Βλ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. –ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ, ο.π., σελ. 114-120.

⁹¹ Για την γυναίκα καλή ηλικία για γάμο είναι άνω των 20 ετών και για τον άνδρα πάνω από τα 24. (ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, 2001, σελ.8).

⁹² Βλ. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ZΑΧΟΥ Κ, άρθρο από την ιστοσελίδα www.systech.gr.

προβλήματα που υπάρχουν, και όταν παραδεχτούν και αποδεχτούν τα προβλήματα είναι πλέον αργά. Οι σύζυγοι έχουν συνήθως τις εξής ψυχολογικές αντιδράσεις: συμπτώματα κατάθλιψης, αίσθημα απαξίας, αϋπνίες, οδύνη, ανορεξία και τάσεις αυτοκτονίας.

Στην δεύτερη φάση τα παιδιά δεν παίρνουν από τους γονείς την απαραίτητη συναισθηματική κάλυψη. Τέλος στην Τρίτη φάση θα πρέπει να ρυθμιστή το θέμα της επικοινωνίας και της επιμέλειας των παιδιών.

Ο άνθρωπος μετά την έκδοση ενός διαζυγίου θα πρέπει να μαζώνει τα κομμάτια του και να ξαναρχίσει από την αρχή. Χρειάζεται την ψυχολογική στήριξη του περιβάλλοντός του, των οικείων και δικών του ανθρώπων⁹³. Αν δεν έχει και κάποια εργασία από πριν ή κάποιο οικονομικό εισόδημα η κατάσταση είναι ακόμα πιο δύσκολη. Το στρες κυριεύει την ζωή του ανθρώπου και ταυτόχρονα θέτει την ανοσοποιητική λειτουργία του οργανισμού, καθιστώντας τον πιο ευπαθή σε νοσήματα.⁹⁴ Αυτό συμβαίνει επειδή ο γάμος είναι μια ειδική περίπτωση συναισθηματικής προσκόλλησης και η ρήξη αυτού του δεσμού προκαλεί στρες. Η ρήξη του συζυγικού δεσμού προκαλεί κατάθλιψη, που συνδέεται με τις απόπειρες αυτοκτονίας και τις αυτοκτονίες⁹⁵. Η διάλυση της σχέσης αποτελεί εξάλλου μία από τις βασικές αιτίες αυτοκτονίας παγκοσμίως.

Οι αρνητικές επιπτώσεις που το διαζύγιο δεν αφορούν μόνο την ψυχική υγεία του ατόμου, αλλά και την σωματική. Οι άντρες από 16-54 που είναι διαζευγμένοι έχουν της διπλάσιες πιθανότητες να πεθάνουν εξ' αιτίας κάποιου καρδιακού νοσήματος και 2,4 % παραπάνω πιθανότητες να πεθάνουν από εγκεφαλικό, από ότι οι παντρεμένοι. Το ίδιο ισχύει και για τις γυναίκες αντίστοιχα χωρίς να είναι τόσο υψηλός ο κίνδυνος⁹⁶.

Ο διαζευγμένος πληθυσμός έχει υψηλότερα ποσοστά καρκίνου από τον έγγαμο. Από την δεκαετία του 30 υπάρχουν μελέτες που δείχνουν πως οι ανύπαντροι έχουν τα υψηλότερα ποσοστά πρόωρου θανάτου και ακολουθούν οι διαζευγμένοι. Η οικογενειακή ζωή εξασφαλίζει, θα λέγαμε μακροζωία, αφού οι διαζευγμένοι διατρέχουν τον διπλάσιο κίνδυνο, πρόωρου θανάτου από τους παντρεμένους⁹⁷. Από ότι φαίνεται, ο γάμος λειτουργεί προστατευτικά ενάντια στις ψυχικές και σωματικές ασθένειες.

Η διάλυση ενός γάμου επηρεάζει βαθύτερα και πιο καταστροφικά τους άντρες παρά τις γυναίκες

3.4.2 οι επιπτώσεις στα παιδιά

Ένας χωρισμός δεν τραυματίζει μόνο την καρδιά των συζύγων αλλά και των άλλων μελών της οικογένειας, των παιδιών. Τα παιδιά είναι τα αθώα θύματα αυτής της κατάστασης. Κάποιοι από τους παράγοντες, που καθιστούν πιθανό έναν ψυχολογικό τραυματισμό του παιδιού, είναι:

1. Η ποιότητα των σχέσεων του παιδιού με καθένα από τους δύο γονιούς πριν και μετά το διαζύγιο.

⁹³ Οι διαζευγμένοι είναι πιο επιρρεπείς στις ψυχικές ασθένειες από ότι οι παντρεμένοι, αυτό έδειξαν μελέτες του Shepherd και του Renne, στην Αγγλία και την Βόρειο Αμερική αντίστοιχα.

⁹⁴ Βλ. DOMINIAN JACK, 1998, σελ. 257.

⁹⁵ Βλ. Μία μελέτη του Kessel σχετικά με την αυτοκτονία, έδειξε ότι οι κακές συζυγικές σχέσεις αποτελούσαν το κύριο αιτιολογικό παράγοντα στο 68% των ανδρών και το 60% των γυναικών.(DOMINIAN JACK, 1998, σελ. 261).

⁹⁶ Έρευνα που έγινε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής από τους Carter και Glick. (DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 258).

⁹⁷ DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 259.

2. Οι σχέσεις των πρώην συζύγων μεταξύ τους και τι μηνύματα περνά στο παιδί ο ένας γονέας για τον άλλον, και η χρησιμοποίηση του παιδιού ως μέσου διαμάχης ανάμεσα στους γονείς.

Θα πρέπει το παιδί να εκφράσει ελεύθερα τα συναισθήματα του για το γονιό που απουσιάζει και να έχει μία συνεχή επικοινωνία μαζί του, χωρίς να του επιβάλλονται πράγματα, τα οποία δεν θέλει. Ανάλογα με την σχέση των πρώην συζύγων και την ηλικία του παιδιού ποικίλουν οι ψυχολογικές επιπτώσεις:

✦ Στα παιδιά μέχρι 2 ετών υπάρχει αυξημένη νοσηρότητα και θνητότητα. Επίσης είναι αυξημένος ο κίνδυνος κακοποίησης. Στα αγόρια έχει παρατηρηθεί πρόβλημα στην ταυτότητα του φύλου, εξ' αιτίας της έλλειψης του πατέρα⁹⁸.

✦ Στα παιδιά μέχρι 5 ετών παρατηρούμε παλινδρόμηση. Δεν μπορούν να ελέγξουν τους σφιγκτήρες τους και παρουσιάζουν διαταραχές στον ύπνο τους. Παρουσιάζουν ζωντανές φαντασιώσεις εγκατάλειψης, θανάτου των γονιών ή τραυματισμού.⁹⁹

✦ Τα παιδιά 5-6 ετών εκδηλώνουν διαταραχές στην συμπεριφορά τους, έχουν άγχος και εκδηλώνουν επιθετικότητα. Κάποια από αυτά δεν δέχονται την "διάλυση" της οικογένειά τους και επιθυμούν να την δουν ξανά ενωμένη. Ακόμα, νιώθουν ένοχα για την διάλυση του γάμου των γονιών τους και αυτόκατηγορούνται πως δεν έκαναν κάτι για να το αποτρέψουν. Φοβούνται μήπως τους εγκαταλείψει και ο άλλος γονέας και μείνουν ολομόναχοι.¹⁰⁰

✦ Και τα παιδιά 7 και 8 ετών εκφράζουν την επιθυμία να είναι πάλι μαζί όλη η οικογένειά τους και δεν αντλούσαν ασφάλεια και σιγουριά από το οικογενειακό τους περιβάλλον.¹⁰¹

✦ Τα παιδιά 9-12 μπορεί να έδειχναν πιο ήρεμα εξωτερικά, αλλά οι ανασφάλειές τους δεν είχαν υποχωρήσει. Εκφράζουν τον θυμό τους προς τον γονέα που πιστεύουν ότι είναι υπεύθυνος για τον χωρισμό της οικογένειας.¹⁰²

✦ Οι έφηβοι αν και αντιλαμβάνονται τι συμβαίνει, δεν είναι πιο ήρεμα και ήσυχα. Κάποια παιδιά πιέζονται από το οικογενειακό περιβάλλον και άλλα ενηλικιώνονται και έχουν πρώιμες σεξουαλικές σχέσεις. Οι επιδώσεις τους στο σχολείο δεν είναι καλές και εμφανίζουν προβλήματα στην ανάγνωση. Παρουσιάζουν έκδηλη κατάθλιψη. Οι φίλοι έρχονται να αντικαταστήσουν την οικογένεια και κάποιοι φίλοι ασκούν αρνητική επίδραση πάνω τους, τους προτρέπουν να κάνουν χρήση αλκοόλ, ναρκωτικών ή κατάχρηση καπνίσματος.¹⁰³

Τα παιδιά που προέρχονται από χωρισμένες οικογένειες έχουν περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν ψυχολογικά προβλήματα, σε σχέση με τα άτομα που μεγάλωσαν σε σταθερό οικογενειακό περιβάλλον¹⁰⁴. Επίσης περισσότερες πιθανότητες έχει και ο δικός τους ο γάμος να καταλήξει σε διαζύγιο, από το ότι ενός παιδιού που δεν έχει βιώσει το διαζύγιο στην οικογένεια του.

⁹⁸ Βλ. ΕΥΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., 2001, σελ.16.

⁹⁹ Βλ. ΕΥΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., ο.π., σελ.16, DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 251, και HERBERT MARTIN, 1998, 22-23.

¹⁰⁰ Βλ. DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 251.

¹⁰¹ Βλ. DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 251, και HERBERT MARTIN, ο.π., 22-23.

¹⁰² Βλ. DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 251, και HERBERT MARTIN, ο.π., 22-23.

¹⁰³ Βλ. ΕΥΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., ο.π., σελ.20-21, DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 251-252, και HERBERT MARTIN, ο.π., 23-24.

¹⁰⁴ Βλ. ΕΥΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., ο.π., σελ.21-22.

4^ο Κεφάλαιο

Ποιμαντικές προοπτικές για την αντιμετώπιση του διαζυγίου

Όπως είδαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια με το θέμα του διαζυγίου ασχολήθηκε ο Χριστός, οι Απόστολοι και οι Πατέρες. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος καταδικάστηκε και γιατί επέκρινε τον Ηρώδη, επειδή πήρε την γυναίκα του αδερφού του. Η Εκκλησία ανά τους αιώνες προσπαθεί να δημιουργήσει ανθρώπους που έχουν ηθικές αξίες, και προσπαθούν να φτάσουν στο καθ' ομοίωσιν, προσδοκά την ευημερία όλων των μελών της.

Το διαζύγιο είναι μια τραυματική εμπειρία όχι μόνο για τους συζύγους αλλά και για τα παιδιά. Οι επιπτώσεις που αφήνει πίσω του μόνον χαρούμενη δεν μπορούν να κάνουν την Εκκλησία. Είναι καθήκον της Εκκλησίας, άρα και δικό μας, να βρούμε τρόπους να απαλύνουμε τις πληγές αυτών που πονούν.

Η πρόληψη θα πρέπει να αρχίσει από νωρίς, να διαμορφώσουμε σωστούς χριστιανούς μέσα από τα κατηχητικά σχολεία, να συνεχίσουμε χτίζοντας τις ποιμαντικές προοπτικές για την δημιουργία ενός υγιούς γάμου και μια σωστής οικογένειας, με σκοπό να μειωθεί ο αριθμός των διαζυγίων. Στην συνέχεια να βρούμε τρόπους ώστε να μειώσουμε τις αρνητικές συνέπειες που γεννά ένα διαζύγιο.

Η συνεργασία με άλλες επιστήμες (ψυχολογία, κοινωνιολογία, πληροφορική) και η χρησιμοποίηση των μεθόδων τους και των πορισμάτων τους είναι απαραίτητη. Δεν μπορούμε να χαράξουμε μία οικογενειακή πολιτική παραβλέποντας την κοινωνική πραγματικότητα και τα όσα συμβαίνουν σε όλο τον κόσμο. Γνωρίζοντας το τι γίνεται και ποιες αλλαγές πραγματοποιούνται, μπορούμε να σχεδιάσουμε καλύτερα μία ποιμαντική πολιτική αντιμετώπισης του διαζυγίου.

4.1 προλαμβάνοντας το διαζύγιο

● Κατηχητικά σχολεία.

Το διαζύγιο μπορεί να προληφθεί μέσα από την γνώση του: τι είναι ο γάμος, ποιες είναι οι υποχρεώσεις και ποια τα δικαιώματα του καθενός στο γάμο, ποιους σκοπούς υπηρετεί ένας γάμος. Και για να κατανοηθεί η “διδασκαλία” περί γάμου από τους μελλόνυμφους, θα πρέπει να υπάρχει επαφή με την ζωή της Εκκλησίας. Τα κατηχητικά σχολεία έρχονται να βοηθήσουν στο έργο του σχολείου και της οικογένειας, στο να μεταδώσει στους νέους ηθικές αξίες και να πλάσει δίκαιους ανθρώπους, οι οποίοι θα δημιουργήσουν μία οικογένεια, που θα έχει την παραδοσιακή μορφή, απορρίπτοντας τα νέα μοντέλα οικογένειας. Η αναγνώριση της μοναδικότητας του άλλου, η ισότητα των δύο φύλων είναι μερικά θέματα, με τα οποία θα έρθει σε επαφή ο νέος.

● Σεμινάρια προετοιμασίας για τον γάμο.

Σε χώρες όπως η Αγγλία και Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής εφαρμόζεται με επιτυχία κάποιες συναντήσεις προετοιμασίας για τον γάμο, των οποίων την ευθύνη για την διεξαγωγή τους έχει η Εκκλησία. Το μελλόνυμφο ζευγάρι μέσα από μια συναντήσεων 6-8, συζητά για τις προσδοκίες που έχει γι' αυτόν τον γάμο και αποκτά

μία ιδέα για το τι μπορεί να περιμένει στο μέλλον¹⁰⁵. Οι ψυχολόγοι τονίζουν την χρησιμότητα αυτών των σεμιναρίων, αλλά στην Ελλάδα λίγοι είναι οι ιερείς που συζητούν με τους μελλόνυμφους, θα ήταν καλό να αρχίσει να υπάρχει μία επαφή και σιγά-σιγά να πραγματοποιηθούν και στην Ελλάδα τέτοιου είδους σεμινάρια.

Ακόμα θα κάνουν ακόμα πιο δυνατούς τους δεσμούς τους με την Εκκλησία, θα εισαγάγουν την λειτουργική ζωή στην καθημερινότητα τους. Τα μαθήματα θα τους εξηγούν τι συμβαίνει την ώρα του μυστηρίου, τι αλλάζει από εδώ και πέρα στις σχέσεις τους και ποια είναι η στάση που έχει από εδώ και πέρα ο άνδρας προς την γυναίκα, και ποια η γυναίκα προς τον άντρα. Για την καλύτερη κατανόηση όσων λέγονται θα χρησιμοποιούνται τα επιτεύγματα της νέας τεχνολογίας (DVD, Powerpoint).

Οι νέοι θα πηγαίνουν πιο προετοιμασμένοι σε ένα γάμο και θα παίρνουν και δύναμη από την Εκκλησία να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες και να έχουν σαν πρώτη λύση, στα προβλήματά τους, το διαζύγιο. Πρέπει να μάθουν τα ζευγάρια να ακούνε τον άλλο και να σεβαστούν τις όποιες ανάγκες του και να συνειδητοποιήσουν πως υπάρχει ομοτιμία ανάμεσα στους συζύγους, πράγματα που σε κάποιους μπορεί να φαίνονται αυτονόητα, αλλά δυστυχώς έχουν λησμονηθεί και χρειάζεται η παρέμβαση κάποιου τρίτου για να εκτιμηθεί η αξία τους και να υιοθετηθούν ως τρόπος ζωής.¹⁰⁶

● Ινστιτούτο Γάμου και Οικογενείας.

Τα σεμινάρια γάμου θα ήταν καλό να συνοδεύονται από μία σχολή, ένα ινστιτούτο, γάμου που θα βοηθάει τους συζύγους και την οικογένεια να υπερβούν τα εκάστοτε προβλήματα, και θα τους βοηθά να κρατούν μία επαφή με την Εκκλησία. Ένα ινστιτούτο που σαν στόχο δεν θα έχει μόνο την εξομάλυνση των σχέσεων ανάμεσα στους συζύγους, αλλά και την καλύτερη συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά τους.¹⁰⁷ Τέτοια κέντρα λειτουργούν στην Αγγλία και τα πιο γνωστά είναι το Institute of Marital Studies και το Jewish Marriages Council, τα οποία χρηματοδοτούνται από δωρεές. Για την στελέχωση αυτών των κέντρων η Εκκλησία θα πρέπει να προχωρήσει στην πρόσληψη και επιμόρφωση θεολόγων, ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών.

Πολύ νέοι πιστεύουν, πως ο γάμος είναι μία κοσμική εκδήλωση, ένα μεγάλο πάρτυ ή μία καλή ευκαιρία για να μαζέψουν δώρα. Τα πράγματα δεν είναι έτσι και αυτό φαίνεται στο ότι όσο πιο εύκολα και επιπόλαια παντρεύονται άλλο τόσο πιο εύκολα και για ασήμαντη αφορμή χωρίζουν. Διάφορα μέσα περνούν το μήνυμα, πως δεν αξίζει να παλεύεις και να αγωνίζεσαι για κάτι, ενώ την ίδια στιγμή μπορείς να απολαμβάνεις κάτι άλλο χωρίς κόπο. Όλοι ψάχνουν το ιδανικό μοντέλο ζωής, περιμένουν τον τέλειο σύντροφο, σύμφωνα με το πρότυπο κάποιο αστέρα, χωρίς να είναι διατεθειμένοι να δεχθούν την αλήθεια του άλλου ή να κάνουν υποχωρήσεις για να κρατήσουν την σχέση τους. Η Εκκλησία είναι αυτή που θα πρέπει να καλλιεργήσει την ενότητα, την αγιότητα, την καθολικότητα και την αποστολικότητα μέσα σε ένα γάμο, έτσι θα επιβεβαιωθεί και ο τίτλος για το γάμο ως “μυστήριο αγάπης”.¹⁰⁸ Όσοι παρακολουθούν τα σεμινάρια θα κατανοήσουν ποιες θα πρέπει να είναι οι πνευματικές κατευθύνσεις και ποια η ασκητική μέσα στον γάμο.

¹⁰⁵ Βλ. DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 267.

¹⁰⁶ Η Ορθόδοξη πνευματικότητα δεν ενδιαφέρεται μόνο για την άλλη ζωή αλλά και για να δώσει νόημα και να λύσει προβλήματα της καθημερινότητας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία μέσω της παράδοσης της, της διδασκαλίας της, έχει πολλά να υποδείξει για τις σχέσεις των δύο φύλων. Γυναίκες και άνδρες είναι μοναδικά και ανεπανάληπτα πρόσωπα, τα οποία σε καμία περίπτωση δεν υπολείπονται σε αξία μεταξύ τους. (ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ.-ΚΟΥΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., 2004, σελ. 15-17).

¹⁰⁷ Βλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., 2004α, σελ.71-75.

¹⁰⁸ Βλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., 2004γ, σελ.188.

- Οικονομική βοήθεια σε οικογένειες που την έχουν ανάγκη.

Υπάρχουν όμως και προβλήματα που δεν μπορούν να λυθούν μόνο με τα ινστιτούτα και τις σχολές. Μιλάμε για τα απλά και καθημερινά προβλήματα που οδηγούν ένα γάμο στον τερματισμό του. Εκατοντάδες οικογένειες καθημερινά έχουν ανάγκη από κάποια οικονομική βοήθεια, καθώς τα επίπεδα ανεργίας έχουν αυξηθεί δραματικά τα τελευταία χρόνια. Τα πράγματα στον επαγγελματικό στίβο είναι ρευστά και η αβεβαιότητα έχει γίνει συνώνυμο της καθημερινότητας. Σε αυτό το αβέβαιο οικονομικό μέλλον δεν μπορεί να στηριχθεί μία οικογένεια.

- Δημιουργία βρεφονηπιακών σταθμών και νηπιαγωγείων.

Για να ζήσει μία οικογένεια αξιοπρεπώς, θα πρέπει και οι δύο σύζυγοι να εργάζονται. Δυστυχώς όμως αυτό αποτελεί πηγή καυγάδων, όταν πρόκειται να γεννηθούν παιδιά ή όταν υπάρχουν παιδιά προσχολικής ηλικίας και χρειάζονται την συνεχή φροντίδα κάποιου μεγάλου. Οι βρεφονηπιακοί σταθμοί και τα νηπιαγωγεία βοηθούν πολύ την ελληνική οικογένεια, όπου υπάρχουν, θα πρέπει όμως σύντομα να επεκταθεί ο θεσμός τους σε όλη την ελληνική επικράτεια.

- Ενημέρωση της κοινής γνώμης για τις επιπτώσεις του διαζυγίου.

Η ενημέρωση των πιστών μέσω ενημερωτικών φυλλαδίων, τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών εκπομπών και μέσω άρθρων, για τις επιπτώσεις του διαζυγίου και την σημασία του γάμου, θα βοηθήσει στην πρόληψή του και στην μείωση των διαζυγίων που εκδίδονται κάθε χρόνο στην Ελλάδα.

4.2 ποιμαντικές προοπτικές για το διαζύγιο

Όπως είπαμε και παραπάνω βασική αιτία του χαμηλού ποσοστού διαζυγίων στην Ευρώπη είναι η πίστη των Ελλήνων στο θεσμό της οικογένειας και στενή σχέση που έχουν με την Εκκλησία. Ο Έλληνας πολίτης δεν έχει βγάλει ακόμα από την ζωή του τις αξίες του Χριστιανισμού, αντιθέτως πορεύεται με αυτές και αναγνωρίζει την αξία που έχουν σε αυτούς τους χαλεπούς καιρούς. Αξίες όπως ο σεβασμός της προσωπικότητας του άλλου, η στήριξη του άλλου και η αλληλοβοήθεια προς την εκπλήρωση των οικογενειακών υποχρεώσεων, φαίνεται να μην έχουν χαθεί. Κινδυνεύουν όμως από τα πρότυπα που προβάλλουν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Κανείς δεν μπορεί να πει πως θα πρέπει να γυρίσουμε την πλάτη μας σε αυτά, αλλά θα πρέπει αρχικά να είμαστε πολύ προσεκτικοί στο τι επιλέγουμε να δούμε ή να ακούσουμε και είναι επίσης σημαντικό πως αξιοποιούμε τα μηνύματα του περιβάλλοντος.

Δεν μπορεί βέβαια η Εκκλησία να αγνοήσει τις νέες τεχνολογίες, αντιθέτως θα πρέπει να τις υιοθετήσει και να τις χρησιμοποιήσει για το καλό και το συμφέρον του ανθρώπου. Η χρήση του internet για παράδειγμα μπορεί να προσελκύσει αρκετούς νέους και να τους δείξει ακόμα πως η Χριστιανισμός δεν είναι κάτι που ζει μακριά από την εποχή τους.

Αν καταλάβει ο άνθρωπος πως η Εκκλησία δεν είναι κάτι έξω και πέρα από αυτόν και ανήκει στο χωροχρόνο του και αυτός αποτελεί τμήμα κομμάτι της θα έρθει πιο εύκολα και πιο ευχάριστα για της εξομολογηθεί, να τις εμπιστευτεί τα προβλήματα και τις σκέψεις του. Θα ήταν χρήσιμη η δημιουργία ενός τμήματος, ενός κέντρου πρόληψης διαζυγίου, καταρτισμένου με ειδικευμένους επιστήμονες, οι οποίοι θα βοηθούσαν τον άνθρωπο να αντιμετωπίσει τα προβλήματα και να βρει λύσεις, το

οποίο μπορεί να λειτουργεί εντός του Ινστιτούτου Γάμου και Οικογενείας, ως παράρτημα.

Οι άνθρωποι, όπως δείχνουν πολλές έρευνες δεν τολμούν να παραδεχτούν τα προβλήματα στις σχέσεις τους ή δεν τολμούν να απευθυνθούν στο συγγενικό τους περιβάλλον ή στους ειδικούς από φόβο¹⁰⁹. Έχουν την ανάγκη να μιλήσουν σε ένα άνθρωπο, ο οποίος δεν θα χλευάσει το πρόβλημά τους και θα τους βοηθήσει να βρουν κάποια λύση. Η Εκκλησία είναι η πρώτη αξία που εμπιστεύεται ο άνθρωπος και ο πιο κατάλληλος να τον ακούσει, αυτό θα πρέπει να το “εκμεταλλευτεί” προκειμένου να βοηθήσει το ποίμνιό της. Τα ινστιτούτα της Εκκλησίας θα ακούν τον άλλο με αγάπη και δεν θα τον βλέπουν χρησιμοθηρικά, σαν μία πηγή άντλησης χρημάτων.

● Κέντρο στήριξης χωρισμένων οικογενειών.

Στις περιπτώσεις που δεν μπορεί να αποτρέψει η Εκκλησία το διαζύγιο θα πρέπει να μειώσει τις δυσάρεστες συνέπειες του. Αρχικά να βοηθήσει τους συζύγους να λύσουν τον γάμο τους αποφεύγοντας τους καυγάδες, να πάρουν ένα “ειρηνικό” διαζύγιο. Είδαμε και παραπάνω πως το διαζύγιο φέρνει δυσάρεστες καταστάσεις και πληγώνει ψυχικά όχι μόνο τους συζύγους αλλά και τα παιδιά. Τα παιδιά θα πρέπει να ενημερωθούν έγκυρα για την αλλαγή που θα έρθει στην ζωή τους, να τους ξεκαθαριστεί πως δεν είναι υπαίτια αυτά για ότι συμβαίνει και τέλος η φυγή του ενός γονιού από το σπίτι δεν σημαίνει πως δεν συνεχίζει τους αγαπά. Κρίνουμε χρήσιμη την δημιουργία ενός κέντρου που θα παρέχει στήριξη σε αυτούς που βρίσκονται ένα βήμα πριν τον χωρισμό, σε χωρισμένους και στα παιδιά χωρισμένων οικογενειών. Ο ποιμαντικός σύμβουλος θα αποφύγει τη χειραγώγηση του συμβουλευόμενου, δεν θα του στερήσει την ελευθερία, τις επιλογές και την ευθύνη. Σκοπός του είναι να προτείνει ένα τρόπο ζωής, αυτόν της ορθόδοξης πνευματικής ζωής.¹¹⁰

Θα πρέπει να καταλάβει ο κάθε χωρισμένος ποιες είναι οι ευθύνες και τα λάθη του, να τα αποδεχτεί, να συγχωρήσει τον εαυτό του και τον πρώην σύντροφό του, να ενδυναμώσει το Εγώ του,¹¹¹ για να είναι ψυχικά ήρεμος. Να βάλει νέους στόχους στην ζωή του και να προχωρήσει μπροστά. Μία πηγή βοήθειας για να προχωρήσει πιο πέρα είναι και η Εκκλησία.

Τα πιο πολλά ζευγάρια δεν μπορούν να συνεννοηθούν μετά το διαζύγιο για τα ουσιαστικά θέματα που αφορούν την δική τους ζωή, αλλά και αυτή των παιδιών τους και αφήνουν τους εκάστοτε δικηγόρους τους να τα χειριστούν. Είναι πολύ σημαντικό για τους ίδιους και για το παιδί, να υπάρχει ένα πνεύμα συνεργασίας και να κρατούν οι γονείς μία κοινή στάση απέναντί στο παιδί¹¹². Τότε μόνο αυτό δεν θα χάσει την εμπιστοσύνη του απέναντι στους γονείς του. Το παιδί δεν είναι ένα “μπαλάκι” που το

¹⁰⁹ Ζητούν βοήθεια τις περισσότερες φορές όσοι βρίσκονται σε μη αναστρέψιμη κατάσταση και απλώς έρχονται στον σύμβουλο για να επιβεβαιώσουν την αντίληψή τους ότι ο γάμος τους έχει τελειώσει. (DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 265-267) και ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ZΑΧΟΥ Κ, άρθρο από την ιστοσελίδα www.systech.gr.

¹¹⁰ Βλ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ.-ΚΟΥΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., ο.π., σελ. 15-17.

¹¹¹ Βλ. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ZΑΧΟΥ Κ, άρθρο από την ιστοσελίδα www.systech.gr.

¹¹² Οι γονείς πρέπει να επικοινωνούν με τα παιδιά τους, γιατί αλλιώς αυτά αποξενώνονται. Οι γονείς χρειάζεται να γίνουν καλύτεροι παιδαγωγοί και να σκύψουν περισσότερο στα ενδιαφέροντα, στα συναισθήματα και τα προβλήματα των παιδιών και κυρίως των εφήβων. (ΚΟΥΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., 2004 α, σελ.15) Τα άτομα που αντιμετώπισαν τη διάλυση της οικογένειας τους στην παιδική ηλικία διατρέχουν μεγάλο κίνδυνο να παρουσιάσουν ψυχολογικά προβλήματα στο μέλλον, σε σύγκριση με εκείνα τα άτομα που προέρχονται από μη διαλυμένες οικογένειες. Οι μακροπρόθεσμες αρνητικές επιδράσεις μειώνονται στην περίπτωση που το παιδί διατηρεί την επικοινωνία και με τους δύο γονείς μετά το χωρισμό. (HERBERT MARTIN, ο.π., 27).

ρίχνει ο ένας γονιός στον άλλον, ούτε ένας σύμμαχος του ενός γονιού, ο οποίος το έχει ως λάφυρο στον πόλεμο του “διαζυγίου”.

Το κέντρο στήριξης χωρισμένων οικογενειών θα βοηθήσει τους πρώην συζύγους να κινηθούν προς αυτή την κατεύθυνση μεγαλώνοντας το παιδί τους από κοινού όσο μπορούν καλύτερα. Το παιδί έχει την ανάγκη να βλέπει όσο γίνεται πιο τακτικά τους γονείς του και να καταλαβαίνει πως το αγαπάνε, να του δείχνουν την αγάπη του συνεχώς. Η πολιτεία δυστυχώς δεν έχει μεριμνήσει για την δημιουργία τέτοιων κέντρων στήριξης και πρέπει να καλυφθεί όσο γίνεται καλύτερα και πιο αποτελεσματικά αυτό το κενό. Το κέντρο στήριξης χωρισμένων οικογενειών μπορεί να αποτελεί παράρτημα του Ινστιτούτου Γάμου και Οικογενείας.

● Κέντρα κακοποιημένων γυναικών.

Τα διαζύγια δεν λύνονται πάντα με ειρηνικό τρόπο. Σε πολλούς γάμους υπάρχει η κακοποίηση της γυναίκας, οικογενειακή βία, ο μόνος τρόπος για να γλυτώσει από την κακοποίηση το θύμα είναι το διαζύγιο. Τα περισσότερα θύματα έχουν ανάγκη από ψυχολογική στήριξη και χρειάζονται οικονομική βοήθεια, όταν δεν έχουν αυτά τα δύο είναι απίθανο να προχωρήσουν σε ένα διαζύγιο και να απαλλαγούν από αυτό το μαρτύριο. Είναι αλήθεια πως υπάρχει ένα τέτοιο κέντρο στην Αθήνα, το οποίο λειτουργεί υπό την αιγίδα της Αρχιεπισκοπής Αθηνών.

● Οικονομική στήριξη σε άπορες μονογονεϊκές οικογένειες.

Το μεγάλο ποσοστό ανεργίας που υπάρχει στην Ελλάδα από την μια αποτρέπει κάποιες γυναίκες να πάρουν διαζύγιο από την μια, από την άλλη κάνει άλλες τέτοιου είδους οικογένειες να ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Υπάρχουν περιπτώσεις συζύγων – πατεράδων που εγκατέλειψαν την οικογένειά τους και την άφησαν οικονομικά ακάλυπτη. Οι μητέρες αντιμετωπίζουν τεράστια οικονομικά προβλήματα ιδιαίτερα όταν είναι μεγάλες σε ηλικία και έχουν παιδιά. Η Εκκλησία θα μπορούσε να τις στηρίξει οικονομικά, είτε προσφέροντας τους δουλειά, είτε χορηγώντας τους κάποιο επίδομα. Θα ήταν καλό αν δημιουργούνταν κέντρα φιλοξενίας απόρων – χωρισμένων γυναικών, γιατί αυτές βρίσκονται σε χειρότερη κοινωνική θέση από ότι οι άνδρες.

● Στήριξη σε εγκαταλελειμμένα παιδιά

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που ένας από τους δύο συζύγους εγκαταλείπει την συζυγική στέγη και φεύγει χωρίς να δώσει σημεία ζωής. Ο γονιός που μένει πίσω πρέπει να βρει οικονομικούς πόρους για να ζήσουν και να καλύψει το κενό που αφήνει πίσω της η απουσία του άλλου γονιού.

Τις περισσότερες φορές τα παιδιά αυτά καταλήγουν σε ιδρύματα, η λύση αυτή δεν είναι και η καλύτερη για την ψυχική υγεία του παιδιού. Η Εκκλησία μπορεί να βοηθήσει στην ανατροφή και το μεγάλωμα του παιδιού, μέσα από οικονομική βοήθεια και δημιουργώντας ένα χώρο που το παιδί θα μένει όταν ο κηδεμόνας του δουλεύει και δεν μπορεί να βρίσκεται δίπλα του.

Για τα παιδιά που τα έχουν εγκαταλείψει και οι δύο γονείς ή δεν γίνεται το παιδί να ζει με κάποιον από τους δύο γονείς υπάρχει η λύση του ιδρύματος, ως κέντρο φιλοξενίας παιδιών. Θα είναι ένα ζεστό και οικείο περιβάλλον που θα προσπαθεί να κλείσει τις πληγές της ψυχής του παιδιού.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η οικογένεια του σήμερα είναι υπεύθυνη για τον πολίτη του αύριο και αξίζει πολύ περισσότερη υποστήριξη από αυτή που δέχεται σήμερα από όλους τους φορείς. Αυταπάτες δεν μπορούμε να τρέφουμε για εξάλειψη των διαζυγίων από την ελληνική κοινωνία, αυτό που προσπαθούμε να κάνουμε είναι να μειώσουμε τα ποσοστά των διαζυγίων.

Είμαστε ικανοποιημένοι που έχουμε ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά διαζυγίων στον κόσμο, αλλά δεν είμαστε χαρούμενοι που ένας στους τέσσερεις γάμους καταλήγει σε διαζύγιο.

Η αλλαγή στο σύστημα αξιών του ανθρώπου, η αποξένωση των συζύγων, τα πρότυπα που προτάσσει κάθε φορά η τηλεόραση, ο μη σεβασμός της προσωπικότητας του άλλου, οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες και οι υψηλές οικονομικές απαιτήσεις του τρόπου ζωής μας, η συμμετοχή της γυναίκας στον εργασιακό χώρο και η οικονομική της ανεξαρτησία, οι αλλαγές στη ζωή και των δύο φύλων και στο ζευγάρι, οι αλλαγές στην αντίληψη για συζυγική ζωή και συντροφική ζωή, είναι μερικές από τις αιτίες που οδήγησαν στην αύξηση του ποσοστού των διαζυγίων.

Μαζί με τον χωρισμό έρχονται πολλές αρνητικές επιπτώσεις για την ζωή του ανθρώπου τόσο στο ψυχικό επίπεδο, όσο και στο σωματικό. Από κατάθλιψη και άλλες ψυχικές ασθένειες δεν κινδυνεύουν μόνο οι χωρισμένοι γονείς, αλλά και τα παιδιά. Η διακοπή ενός γάμου λόγω θανάτου δεν έχει καμία από τις δυσμενείς επιδράσεις στα παιδιά που έχουν το διαζύγιο ή η διάσταση¹¹³.

Στόχος της Εκκλησίας είναι να βοηθήσει, έτσι ώστε να μειωθούν οι διαζευγμένες οικογένειες στην Ελλάδα. Μην ξεχνάμε πως μία από τις αιτίες που κυμαίνονται τα διαζύγια στην Ελλάδα σε χαμηλά ποσοστά είναι και προσήλωση των Ελλήνων στις αξίες του Χριστιανισμού. Η μεταλαμπάδευση των αξιών του πρεσβεύει και διαφυλάσσει η Εκκλησία στους νέους και στις οικογένειές τους θα βοηθήσει στην δημιουργία σωστών ανθρώπων και υγιών οικογενειών.

Καθήκον της Εκκλησίας είναι η ευημερία του ποιμνίου της και θα κάνει τα πάντα για να το πετύχει. Θα βοηθήσει στην διάπλαση ενάρετων ανθρώπων που αυτοί με την σειρά τους θα δημιουργήσουν οικογένειες, που θα διαπνέονται από αγάπη και από την χάρη του Αγίου Πνεύματος. Θα δώσει βοήθεια σε όσους αντιμετωπίζουν δυσκολίες και έχουν την ανάγκη κάποιου να τους συμπαρασταθεί.

Ο άνθρωπος χρειάζεται περισσότερο από ποτέ την βοήθεια και την στήριξη της Εκκλησίας. Η κρατική μηχανή κρύβεται πίσω από την απροσωπία της και δεν μεριμνά για την φροντίδα της ανθρώπινης ψυχής. Ο άνθρωπος βρίσκεται εγκλωβισμένος στα αδιέξοδα της σύγχρονης κοινωνίας και πνίγεται από όλη αυτή την πίεση.

Μοναδική ακτίνα φωτός στην παράνοια της καθημερινότητας είναι η Εκκλησία, η πολύτιμη πηγή εκπόρευσης αγάπης. Ας αξιοποιήσουμε την δύναμή της και ας βοηθήσουμε τον κόσμο να γίνει καλύτερος, να ζήσει καλύτερα, σηκώνοντας όλοι μαζί τα βάρη και τα προβλήματα της καθημερινότητας.

¹¹³ Βλ. DOMINIAN JACK, ο.π., σελ. 255.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου Αρετή**, Τα παιδιά πληρώνουν τα σπασμένα, εφημερίδα “ΤΑ ΝΕΑ”, 17 Απριλίου 2002, σελ. 24.
- Αρβανίτη Π. Γεωργίου**, Παραβιάζονται οι ιεροί κανόνες από το νέο νόμο περί διαζυγίου; Αθήνα, ανάτυπον από το περιοδικό “Ανάπλασις”, τεύχος 265, Μαΐου Ιουνίου 1979, 24σελ.
- Βαλλερσταϊν Τζούντιθ- Μπλεισκι Σάντρα**, παιδιά και διαζύγιο, μτφρ. Ελιάσα Νοέλα, Αθήνα, Μίνωας, 2005, 28σελ.
- Γαϊτάνη Βασιλείου**, Τα πρότυπα του Γάμου και της οικογένειας που προβάλλονται από τον σύγχρονο κινηματογράφο και την τηλεόραση, πρακτικά Β’ Δημερίδας ιεράς συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος με θέμα “Γάμος και οικογένεια: διαπιστώσεις και προοπτικές” (5-6 Νοεμβρίου 2004). Αθήνα, Ήχος-Γραφή ΕΠΕ, 2004, σελ. 96-103.
- Γιαννουλάτου Αναστασίου**, Ισλάμ θρησκευολογική επισκόπησης, Αθήνα, εκδ. πορευθέντες, Η’ ανατύπωση, 2000, 338σελ.
- Γιούλτση Τ. Βασιλείου**, Γενική Κοινωνιολογία, Θεσσαλονίκη, εκδοτικός όμιλος αδελφών Κυριακίδη α.ε., Πέμπτη έκδοση 2000, 542 σελ.
- Γρυντάκη Γ.- Δάλκου Γ.-Χόρτη Α**, Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1998, 199σελ.
- Δασκαρόλη Γεωργίου**, Διαζύγιο, συνέντευξη στην Τζήλιου Κωνσταντίνα, περ. “Τόλμη”, Νοέμβριος 2005, σελ. 40.
- Dominian Jack**, Μαθήματα Γάμου, μτφρ. Στέλιος Μεταξάς, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1998, 316 σελ.
- Donald W. Shaner**, A Christian view of divorce, Leiden, E.J. Brill, 1969, 115σελ.
- Herbert Martin**, Χωρισμός και διαζύγιο: βοηθώντας τα παιδιά να το αντιμετωπίσουν, μτφρ. Γεωργία Μωραϊτή, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1998, 59σελ.
- Imbert Jean**, Το αρχαίο δίκαιο και οι σύγχρονες προεκτάσεις του, μτφρ. Ευάγγελου Ν. Μόσχου, Αθήνα, εκδ. Δαίδαλος- Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1998, 145σελ.
- Καϊτανίδη Μάρθα**, Η τάση των Ευρωπαίων να παντρεύονται όλο και λιγότερο και να καταλήγουν στο διαζύγιο όλο και συχνότερα αγγίζει και την ελληνική κοινωνία, εφημερίδα “ΤΑ ΝΕΑ”, 22 Νοεμβρίου 2003, σελ. 24.
- Καϊτανίδη Μάρθα – Ανδρέου Άγγελου**, Υπάρχουν και ευτυχισμένα διαζύγια, περ. Ταχυδρόμος, τευχ. 302, 10 Δεκεμβρίου 2005, σελ.38-42.
- Καραβιδόπουλου Ιωάννου**, Τα αγιογραφικά αναγνώσματα της ακολουθίας του γάμου ερμηνευτική προσέγγιση, πρακτικά Δ’ πανελληνίου λειτουργικού συμποσίου με θέμα «ο γάμος στην ορθόδοξη Εκκλησία» (3-6 Νοεμβρίου 2002). Αθήνα, εκδ. κλάδου εκδόσεων επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Ελλάδος, 2004, 135-148σελ.
- Kasidokosta Penelope-Anna**, Outline for the issue of “Remarriage”, Chicago, 2004, 8 σελ.
- Κίρκ Μαίρη**, Διαζύγιο, μτφρ. Ρούσσου Μάια, Αθήνα, Άγκυρα, 2002, σελ.264.
- Κουμαρόπουλου Χρ. Στέφανου**, Δεξιότητες επικοινωνίας με τους νέους μας, α’ μέρος, περ. “ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ”, 8^ο τεύχος, Σεπτέμβριος 2004, σελ. 15-17. (εισήγηση που έγινε στα πλαίσια της Σχολής Γονέων του Ιερού Ναού Αγίων Αναργύρων Ηλιουπόλεως στις 12 Ιανουαρίου του 2004)
- , Δεξιότητες επικοινωνίας με τους νέους μας, β’ μέρος, περ. “ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ”, 9^ο τεύχος, Οκτώβριος 2004, σελ. 13-15.
- Maffre Jean-Jacques**, Η ζωή στην κλασική Ελλάδα, μτφ Ευγενία Τσελέντη, Αθήνα, εκδ. Δαίδαλος- Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988, 145σελ.

- Μαυρομάτη Β. Γεωργίου**, Το μυστήριο της Αγάπης *Ο Γάμος*, Κατερίνη, εκδ. Τέρτιος, 1988, 191 σελ.
- Μουστάκα Μίνα - Βραδέλης Στέλιος**, Διαζύγια: περισσότερα και πιο φιλικά, εφημερίδα “ΤΑ ΝΕΑ”, 23-24 Απριλίου 2005, σελ. 21.
- Μουσούρου Λουκία**, Κρίση της οικογένειας και αξιακός προσανατολισμός της Ελληνικής οικογένειας, πρακτικά Β’ Δημερίδας ιεράς συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος με θέμα “*Γάμος και οικογένεια: διαπιστώσεις και προοπτικές*” (5-6 Νοεμβρίου 2004). Αθήνα, Ήχος-Γραφή ΕΠΕ, 2004, σελ. 85-94.
- Μουσούρου Λουκία - Στρατηγάκη Μαρία**, Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής *Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρικές Διερευνήσεις*, Αθήνα, εκδ. “Gutenberg”: Βιβλιοθήκη κοινωνικής επιστήμης και κοινωνικής πολιτικής 97, 2005, 366 σελ.
- Μπούμη Ι. Παναγιώτη**, Κανονικόν Δίκαιον, Αθήνα 1991, 312 σελ.
- Νικητάκη Λία**, “Χαστούκια” σιωπής και γκρίνιας, εφημερίδα “Απογευματινή”, 7 Δεκεμβρίου 2005, σελ. 9.
- Νικόδημου Αγιορείτου**, Πηδάλιον, Θεσσαλονίκη, εκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, 1982, 799 σελ.
- Νικολαΐδη Απόστολου**, Άκρα και μεσότητες, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2003, 318 σελ.
- Νικολοπούλου – Ζάχου Κατερίνα**, Διαζύγιο. Επιπτώσεις σε παιδιά και εφήβους, www.systech.gr/cpsr/tetradia/arthra/zachou.htm, 9 σελ.
- Ξυδοπούλου Αικατερίνη**, Το διαζύγιο στις μέρες μας και οι επιπτώσεις του στην ψυχολογία των παιδιών, επιμέλεια: Μητσάκος Χ- Παπαδοπούλου Β, εργασία-σεμινάριο στο μάθημα Νοσηλευτικής, Λαμία 2001, 31 σελ.
- Παπαδόπουλου Γ. Στυλιανού**, Μυστήριο αγάπης και Μυστήριο «εις Χριστόν», πρακτικά Δ’ πανελληνίου λειτουργικού συμποσίου με θέμα «ο γάμος στην ορθόδοξη Εκκλησία» (3-6 Νοεμβρίου 2002). Αθήνα, εκδ. κλάδου εκδόσεων επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Ελλάδος, 2004, 209-244 σελ.
- Παπαθανασίου Χρισόστομος** (Αρχμ.), Ο γάμος στην κανονική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, πρακτικά Δ’ πανελληνίου λειτουργικού συμποσίου με θέμα «ο γάμος στην ορθόδοξη Εκκλησία» (3-6 Νοεμβρίου 2002). Αθήνα, εκδ. κλάδου εκδόσεων επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Ελλάδος, 2004, 85-93 σελ.
- Παπαχρίστου Θανάση**, Εγχειρίδιο οικογενειακού δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλα, Β’ έκδοση, 1998, 389 σελ.
- Σαρόγλου Λάζαρου**, καί έσονται οι δύο εις σάρκαν μίαν... , Αθήνα, εκδόσεις Μορφή, 2005, 111 σελ.
- Σταυρόπουλου Μ. Αλέξανδρου**, Ποιμαντική γάμου, οικογένειας και ισότητας των δύο φύλων, Αθήνα 2004, 477 σελ.
- , Ποιμαντική προσέγγιση του μυστηρίου του γάμου, πρακτικά Δ’ πανελληνίου λειτουργικού συμποσίου με θέμα «ο γάμος στην ορθόδοξη Εκκλησία» (3-6 Νοεμβρίου 2002). Αθήνα, εκδ. κλάδου εκδόσεων επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Ελλάδος, 2004, 41-52 σελ.
- , Επιστήμη και τέχνη της ποιμαντικής, Αθήνα, εκδόσεις Αρμός, 1997, 162 σελ.
- , Ποιμαντικές προοπτικές για τον γάμο και την Οικογένεια, πρακτικά Β’ Δημερίδας ιεράς συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος με θέμα “*Γάμος και οικογένεια: διαπιστώσεις και προοπτικές*” (5-6 Νοεμβρίου 2004). Αθήνα, Ήχος-Γραφή ΕΠΕ, 2004, σελ. 187-195.
- , Μνήμη και Λήθη στην *θεία λειτουργία*, Αθήνα, εκδ. Λύχνος, 1989, 132 σελ.
- Σταυρόπουλου Μ. Αλέξανδρου-Κουμαρόπουλου Χρ. Στέφανου**, Η Συμβουλευτική Ποιμαντική Ψυχολογία και η ισοτιμία των δύο φύλων στην Παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, περ. “ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ”, 10° τεύχος, Νοέμβριος 2004, σελ. 15-17

Τσακουμάκα Προκοπίου, (μητροπολίτου Φιλίππων) Το διαζύγιον λόγω μακροχρονίου διακοπής της εγγάμου συμβιώσεως, Αθήνα 1979, 45σελ.

Φειδά Ιω. Βλασίου, Ιεροί κανόνες και καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1998, 757σελ.

-----, Το κατά συναίνεσιν διαζύγιον και το κοινή, υπαιτιότητα διαζύγιον, Αθήνα 1967, σελ.7-28.

Φίλια Ν. Γεωργίου, Η ακολουθία εις δίγαμον, πρακτικά Δ' πανελληνίου λειτουργικού συμποσίου με θέμα «ο γάμος στην ορθόδοξη Εκκλησία» (3-6 Νοεμβρίου 2002). Αθήνα, εκδ. κλάδου εκδόσεων επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Ελλάδος, 2004, 149-177σελ.

Φωτίου Σ. Σταύρος, Ο γάμος ως μυστήριο αγάπης κατά την Καινή Διαθήκη, Αθήνα, εκδόσεις Αρμός, 1994, σελ.137-180.

Χατζηχρήστου Χρυσή, ο χωρισμός των γονέων, το διαζύγιο και τα παιδιά, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1999, 244σελ.

Χριστινάκη Παναγιώτη, Οικογενειακό δίκαιο και ισότητα των δύο φύλων (πανεπιστημιακές παραδόσεις), τ. Α', Αθήνα 2003, 191σελ.

χ.σ., Μειώνονται οι γάμοι, αυξάνονται τα διαζύγια στην Ευρώπη, εφημερίδα "ΤΑ ΝΕΑ", 30-09-1997, σελ. 46.

www.ekke.gr

www.medlook.net/article.asp?item_id=769

www.systech.gr

www.spesialeducation.gr

www.myworld.gr

www.psixi.gr/diazygio.htm

www.lawnet.gr

europa.eu/int/comm./justice_home/ejn/divorce/divorce_ec_el.htm

American Academy of Child and Adolescent Psychiatry

American Association for Marriage and Family Therapy

Ινστιτούτο ψυχικής και σεξουαλικής υγείας

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (ΕΣΥΕ)